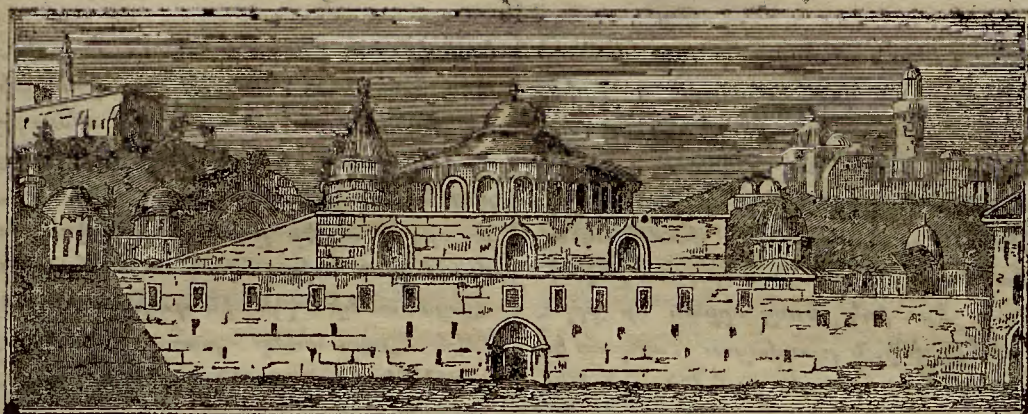




ՉՈՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ
ԹԻԻ 7.

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

ՅՈՒԼԻՍ 31.
1869.

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳՐԱԳԻՏԱԿԱՆ

Խ Ն Գ Ի Ր

ԱՌԱՋՆՈՐԴԱԿԱՆ

Աշտուից լը իրբւ զըարւոք զհնուոր
Յիսուսի Բրիտանոսի. Բ. ՏԻ. Բ. 2.
Իթէ ամենայն եղբարցն հիւանդութիւն
քեզ ոչ ցաւ է, մի լինիր առաջնորդ. ԵԶՆԻԿ:

ՍԻՐՈՆԻ նախընթաց թուոյն մէջ
կաթողիկոսական խնդրոյն վրայ խօսե-
լով խոստացանք խօսիլ նոյնպէս առաջ-
նորդական խնդրոյն վրայ: Կատարենք
մեր խոստումը:

Առաջնորդութիւնը, ընդհանրա-
պէս առնելով, շատ պարսաւորու-
թիւններ կը պարունակէ իրեն մէջ և
համարեա թէ ամեն կարգի անձանց
կը վերաբերի, այն է՝ թագաւորի, զո-
րապետի, հեղինակի, դատաւարակի,
ճնողի, հովուի և այլն. վասն զի, թա-

գաւորը առաջնորդ է հպատակաց,
զօրապետը՝ զօրաց, հեղինակը՝ ընթեր-
ցողաց, դատաւարակը՝ աշակերտաց,
ճնողը՝ զաւակաց, հովիւը՝ հօտին կամ
ժողովրդեան, և այլն. Բայց մենք պի-
տի խօսինք առաջնորդութեան մաս-
նաւոր նշանակութեան վրայ, այսին-
քըն եկեղեցական առաջնորդութեան
վրայ:

Եկեղեցական առաջնորդութիւնը
կամ վիճակաւորութիւնը, որով կ'ի-
մանանք հոգեւոր կամ բարոյական

տեսչութիւն մի ընդարձակ վիճակի ժողովրդեան վրայ, սկսուած է Քրիստոնէութեան հետ, ինչպէս և կը կարգանք Պօղոսի առ Տիմոթէոս գրած թղթերուն մէջ: Բայց Քրիստոնէութեան նոր տարածման ժամանակ առաջնորդութեան շրջանը շատ ընդարձակ չէր. իսկ յետոյ որքան որ քրիստոնէից թիւն բազմացաւ, այնքան ևս առաջնորդութեան սահմանը ընդարձակեցաւ: Եւ իրողութիւնը աւելի յայտնի է վաղեմի յունացի հռովմէական եկեղեցւոյ պատմութենէն: Երբ Սեփն Կոստանդիանոս իւր կայսերութիւնը բաժանեց չորս մեծ կուսակալութեան (Prefecture), եկեղեցական վարչութիւնը ևս օրինակ առնելով՝ բաժանեց իւր տնտեսութեան տնտեսութիւնը: Չորս կուսակալութիւնքը կը պարունակէին իրենց մէջ թեմեր կամ շրջաններ, թեմերը՝ եպարքոսութիւններ, եպարքոսութիւնքը՝ քաղաքներ և աւաններ: Եկեղեցին ևս, ըստ օրինակի քաղաքական բաժանման, թեմերու կամ շրջաններու մէջ կարգեց էքզարք կամ եպիսկոպոսապետ, եպարքոսութեանց մէջ՝ մետրապօլիտ կամ արքեպիսկոպոս, քաղաքացի մէջ՝ եպիսկոպոս, և գաւառացի մէջ՝ քորեպիսկոպոս:

Մեր Հայոց աշխարհին մէջ Կոստանդեան կայսերութեան ընդարձակ նշանակութեամբ բաժանումներ եղած չեն: Մեր բոլոր պատմագրաց մէջ միայն Յովհաննէս Կաթողիկոսն երեք մետրապօլիտութեան անուն կը յիշէ՝ Սեբաստիոյ, Մելիտինեայ և Սարտիրոսայ քաղաքի. իսկ Օրբելեան կը յաւելլու Սիւնեաց աշխարհի մետրապօլիտութիւնն եւս: Բայց մեր ազգային միւս պատմագիրներն առհասարակ եպիսկոպոս կամ տեսուչ համետ անունը կիր առած են, ինչպէս,

եպիսկոպոս Բագրեանդայ, եպիսկոպոս Սիւնեաց, և այլն, որով պիտի հասկնանք նոյն տեղւոյն առաջնորդը կամ վիճակաւորը, և յայտնապէս կ'երևի որ առաջնորդական տեսչութիւնը որոշուած էր ըստ գաւառական և մերթ ըստ նախարարական բաժանման Հայաստանի: Յետին դարերուն մէջ թէև Հայաստանի քաղաքական վարչութիւնը հարուածներ և փոփոխութիւններ կրեց, ուրիշ ազգաց ձեռքանցաւ և թաքաւորական իշխանութեան հետ նախարարական տանութեան թիւնքն ևս նուազելով՝ սպառեցան, սակայն Հայաստանեայց եկեղեցւոյ հայրապետական տեսչութեան հետ՝ առաջնորդական տեսչութիւնքն ևս մնացին անխախտ, միայն ըստ տեղականութեան փոփոխութիւններ կրելով և ոչ ըստ էութեան: Առաջնորդական ընդարձակ երկիրներէն շատերը նուազեցան բնակիչներէ, շատերը աւերեցան և ժողովուրդը տեղափոխութիւններ կրեց, և ըստ այնմ առաջնորդական տեսչութեան սահմանը սեղմեցաւ կամ ընդարձակեցաւ, ինչպէս որ վերջին ժամանակներու անգամ ունի օրինակ տեղական փոփոխութիւններ, եղած են և կարող են լինիլ ազգային վարչութեան և վիճակային ժողովրդի հաճութեամբ:

Սակայն թէ որքան են մեր արդի առաջնորդութիւնները, և օրինաւոր են արդեօք իրենց բաժանումները՝ թէ ոչ, առայժմ մեր ուշադրութիւնը գրաւողը այս կէտը չէ, այլ բուն առաջնորդական տեսչութեան եղանակը, վիճակը, առաջնորդի ընտրութիւնը, անձնաւորութիւնը, ժողովրդի հետ ունեցած յարաբերութիւնները, և այլն:

Հայաստանեայց եկեղեցւոյ առաջնորդական տեսչութեան եղանակը գրեթէ խաւորապէս երկու ճիւղի կը բաժնուի՝

Տաճկաստանի և Ռուսաստանի :

Ռուսաստանի առաջնորդական տեսչութեան շրջանակը խիստ սահմանափակ է, վասն զի առաջնորդը քաղաքական իրողութեանց մէջ խառնուելու ամենեւին իրաւունք չունի և իւր ներքին վարչութիւնը կը կառավարուի Կոնսիստորի (Թեմական տառնի) ձեռքով, որոյ անդամներն եկեղեցական են, բայց ի տառնադպրէն, որ տէրութեան պաշտօնէից կարգէն կը համարուի, ըստ որում նոյն իսկ Կոնսիստորը տէրութեան պատասխանատու ասեան կը սեպուի : Իսկ Տաճկաստանի առաջնորդական տեսչութեան սահմանը ընդարձակ է : Առաջնորդը իւր ժողովրդի ամեն տեսակ շահուց և բարօրութեան համար կարող է տէրութեան քաղաքական ատենաներու ներկայանալ և խօսիլ ինչ որ պարտ և արժան է : Այս պատճառաւ Տաճկաստանի մէջ առաջնորդը շատ մեծ նշանակութիւն ունի ժողովրդի համար : Ռուսաստանի մէջ առաջնորդի հաստատութիւնը կամ փոփոխութիւնը մեծ մասամբ տէրութեան ձեռքն է. իսկ Տաճկաստանի մէջ, ըստ վարդմի սովորութեան, այս իրաւունքը ժողովրդին և ազգային վարչութեան կը պատկանի : Հետեւապէս Տաճկաստանի առաջնորդական տեսչութեան եղանակը նախնական է և քրիստոնէական Եկեղեցւոյ տնտեսութեան ոգւոյն համապատասխան. բայց դժբաղդաբար ժամանակիս պահանջած գործնական օրինաւորութեան և կանոնաւորութեան կողմէն զուրկ և միանգամայն մեծամեծ զանցառութեց ենթակայ է : Չրկայ առաջնորդական կամ վիճակային ժողով և խորհուրդ, չը կայառաջնորդական գործոց արձանագրութիւն. չը կայ առաջնորդական գործոց համարառութիւն ժողովրդի կողմէն, այլ ամենայն ինչ լաւ կամ վատ դիպ-

ուածի ապաստան է : Այս անորոշ դրութեան առթիւ է, որ միայն մի լոկ նամակագրի ձեռքով առաջնորդ մի երբեմն մինչեւ երկինք կը բարձրանայ և կը ջատագովուի և երբեմն մինչեւ դոժոխքը կ'իջնէ և կը պարսաւուի. իսկ ազգային վարչութիւնը, ըստ որում ինքն անտեղեակ է առաջնորդի գործոցը, կը ստիպուի առաջնորդական և հակառաջնորդական յուզմունքներու մէջ երերիլ և տատանիլ, ժողովուրդը անտէրունչ թողուլ և առաջնորդը Պօլիս կոչել, մէկ տեղէն ամբաստանուածը մի ուրիշ տեղ կարգել, և այսպէս շարունակ խռովութեանց և փոփոխութեանց մէջ ծփալ և տատանիլ : Առաջնորդական տեսչութեան այս տխուր վիճակը այսօր այնքան յայտնի է ամենուն, որ երկարօրէն նկարագրելու կարեւորութիւն չկայ :

Գտնք ուրեմն առաջնորդական ընտրութեան մասին խօսելու :

Առաջնորդական ընտրութիւնը, զոր Եկեղեցին միշտ ժողովրդին վերապահած է, այսօր խիստ մեծ անպատեհութեան ենթակայ է : Ժողովուրդը կամ բոլորովին չը մասնակցիր առաջնորդի ընտրութեանը, և կամ կը մասնակցի բոլորովին թիւր ճանապարհաւ : Ժողովրդէն շատերը փոխանակ բարոյական վեժ յատկութիւններ փնտռելու առաջնորդական տնձի մէջ, քաղաքագիտութիւն կը փնտռեն. բայց թէ ինչ կը հասկնան քաղաքագիտութիւն ասելով, հակասութեանց հակասութիւնը այս տեղ է : Ոմանք քաղաքագիտութիւն ասելով կը հասկնան բարեւելու, բարեւ տալու, նորածեւ շարժումներ ընելու, շատ աշխատելու, քանի մի լեզուներով թոթովելու և այլ սոյն տեսակ վարմունքներ : Ոմանք քաղաքագիտութիւն ասելով կը հասկնան փառաւոր հագ-

սեւեռու, սեւեռու, խմկու, շատ փոքրաւորներ և ծառաներ՝ նշանակու և այլ նմանօրինակ սովորութիւններ : Իսկ ոմանք, որ ամենէն ցաւալին է, քաղաքագիտութիւն ասելով կը հասկընան ճարտարամտութեան, հնարագիտութեան, սուտը՝ ճշմարտի, անիրաւը՝ իրաւի տեղ զաւառելու վարպետութիւնները : Գինչդեռ, այս կարծեցեալ քաղաքագիտութիւնները ոչ միայն փնտռելու և գովելու արժանի յատկութիւններ չեն, այլ և եկեղեցականի համար բոլորովին դատապարտուած են :

Ուստի, ժողովուրդը խիստ շատ կը շահուի, եթէ իր չինացած և չհասկացած յատկութիւնը, որ է քաղաքագիտութիւնը, չը փնտռէ առաջնորդացու անձին վրայ, այլ նորա փոխարէն փնտռէ ժողովրդասիրութիւն և արդարասիրութիւն, որ ինքնին կարող է ճանաչել, ժողովուրդը կարող է ճանաչել առաջնորդի ժողովրդասիրութիւնը, երբ կը տեսնէ որ իր անձին համար չը հոգար առաջնորդը, այլ իր հօտին համար, երբ կը տեսնէ որ անձնանուիրաբար վիշտ և տառապանք կը կրէ ժողովրդի իրաւունքը պաշտպանելու համար, երբ կը տեսնէ, որ որքան այրին և աղքատը հաւասարապէս կը մոխթարուին նորա հայրական խնամքով : Ժողովուրդը կարող է առաջնորդի արդարասիրութիւնը ճանաչել, երբ կը տեսնէ, որ առաջնորդը մեծատան և տղքատին մէջ խտրութիւն չը դնէր, այլ հաւասարապէս կը խրատէ և կը յանդիմանէ, զրկեալներուն պաշտպան կը հանդիսանայ, կաշառակերութեամբ և զօջաքաղութեամբ չը մեղանչեր իրաւանց, օրինաց և պատկառելի սովորութեանց դէմ, և այլն : Ժողովուրդը պարտական է խմանայ, որ ժողովրդասիրութիւնը և արդարա-

սիրութիւնը առաւել բարձր կոտորելութիւններ են առաջնորդի համար, քան թէ քաղաքագիտութիւնը, վասն զի ժողովրդասիրութիւնը մարդը գիւցազուն կ'առնէ և արդարասիրութիւնը կը յաղթանակէ ամեն կարծուած քաղաքագիտական ճարտարամտութեանց : Առաջնորդը թող սիրէ ժողովուրդը և յարգէ ու պաշտպանէ իրաւունքը, այնուհետեւ քաղաքագիտութիւնը իրեն կը հետեւի և ոչ թէ ինքը քաղաքագիտութեան : Ժողովուրդը կարող է բաց յայտնիէ ուրիշ աւելի տեսանելի արժանաւորութիւններ փնտռել առաջնորդացու անձին վրայ՝ դպրոցներու և եկեղեցիներու որպէստեսութեան նկատմամբ և մատաղ սերունդի դաստիարակութեան ու նոյն իսկ ժողովրդի հոգեւոր մխթարութեան նկատմամբ : Թողունք ուրիշ քանի մի առաջնորդական յատկութիւններ եւս, որոց վրայ յետոյ պիտի խօսինք :

Իայց պիտի ասուի մեզ թէ՛ ժողովուրդն ինչպէս կարող է առաջնորդական օրինաւոր ընտրութիւն առնել, քանի որ մեծ մասամբ իր եկեղեցական պաշտօնեայքը իրեն համար անծանօթ են : Այս իրաւացի է, բայց չը գիտենք թէ յանցանքը որո՞նք վերագրենք, ժողովրդին, թէ եկեղեցական վարչութեան :

Որքան եպիսկոպոս և վարդապետ, որքան քահանայ և օտրկաւագ կան ազգի մէջ. — ո՞վ գիտէ : Ի՞նչ վարք ու բարք և ի՞նչ ուսմունք ու պարապմունք ունի իւրաքանչիւր եկեղեցական պաշտօնեայ. — ո՞վ գիտէ : Որչափ գիւղեր կան որ առանց քահանայի են, և որ քան քահանայք և վարդապետներ կան, որ մութացկանութեամբ թափառական կը շրջին. — ո՞վ գիտէ : Որքան օրինաւոր վարդապետներ կան, որ

վանքերու անկիւններու անյայտութե մէջ կը մնան և որչափ սնապարծ և ինքնացոյց անձինք կան, որ քաղաքներու մէջ քարոզչութեան և առաջնորդութեան պաշտօններու կը հետամըտեն. — ո՞վ գիտէ: Այս այսպէս լինելէն յետոյ՝ զարմանալի չէ ուրեմն, եթէ արժանաւոր և համեստ մարդիկ շատ անգամ յետ կը մնան, և անտրժան ու ինքնացոյց անձինք յառաջ կ'անցնին և զանազան պաշտօններ ըստանձնելով ժողովուրդէն ու վարչութիւնը կը յագնեցնեն:

Իսկ եթէ ամբողջ եկեղեցականաց թիւը, բարոյական և նիւթական վիճակը, որ վանուց միաբանութեան պատկանիլը, ինչ արժանաւորութիւն ունենալը և այլ այսպիսի ծանօթութիւններ Ազգին յայտնի լինէին, միթէ այժմեան անհաճոյ իրողութիւնները և անուանարկութիւններն ու խռովութիւններն պիտի լինէին: — Սենք չենք կարծեր, վասն զի այն ժամանակ ընտրութիւններն և գործողութիւններն գիտութեամբ կը կատարուէին և ոչ թէ այժմեան պէս անգիտութեամբ: Սա նաև անգ այս մի կարծիքն եւս ունինք, որ եթէ ամեն առաջնորդական անձինք որ և իյցէ վանքի միաբանութեան պատկանէին և ըստ ամենայնի ապահով լինէին, որ առաջնորդութենէ ելնելէն յետոյ անշուշտ պատրաստի հաց և հագուստ պիտի ունենային, այնքան կաշառակերութեան, սիմնականութեան և այլ յափշտակութեանց մէջ չէին զառաժանիր, այնքան ցած մոխրապաշտութեամբ չէին շողորորթեր մեծատունները և արհամարհեր աղքատը և տնանկը. արդարութեան և իրաւանց համար կը լինէին նախանձախնդիր, տէրութեան ատենից մէջ համարձակ և պաշտօնէ հանուելու մասին անհոգ. որովհետեւ ապահով

կը լինէին: որ խաներու անկիւնները չը պիտի մտռապին և ի դրունս մեծամեծաց չը պիտի գեգերին, այլ ուղղակի իրենց միաբանական վանքը պիտի քաջուին, ուր մի կտոր հաց և սենեակ պատրաստէ իրենց համար: Արդարեւ մենք կը հաւատանք, որ անշահասիրութիւնը, արդարասիրութիւնը և այլ գեղեցիկ յատկութիւնները կրթութեան արդիւնք են և ոչ արտաքին հանգամանքներու, բայց այն պիտի պարագաներ կան, որ տկար մարդկանց շահասիրութեան եւ աշիրաւութեան պատճառ կը տան: Ուստի եկեղեցականաց և աշխարհականաց մէջ փոխադարձ սէր, յարգ, պատիւ և աջակից գործունէութիւն և ազգաշինութիւն յառաջացնելու համար՝ ամեն պարագաներ գիտելու, քննելու և այնպէս տնօրինելու է:

Սենք տակաւին չը գիտենք թէ վերաքննեալ Սահմանադրութիւնը ինչ պայմաններ կը պարունակէ առաջնորդութեանց նկատմամբ, բայց որովհետեւ առաջնորդութիւնը խիստ կարեւոր և փափուկ ճիւղն կը համարուի մեր Ազգային վարչութեան, աւելորդ չենք դատիր մեր համոզումը յայտնել այս մասին:

Առաջնորդական տեսչութեան շըրջանին մէջ պատահած անտեղութիւններէն ազատ մնալու համար՝ հարկ է անշուշտ. —

Առ առաջնորդն վիճակային ժողովրդի միաձայն հաւանութեամբ ընտրուած և առաջարկուած լինի:

Առ առաջնորդարանին մէջ ժողովրդի մասնակցութեամբ ընտրած ժողով լինի, թեմական գործերու վրայ առաջնորդի հետ խորհելու և տնօրէնու:

Առ յիշեալ ժողովը իր մէջ առանձին ճիւղ կամ ուսումնական խորհուրդ ունենայ յատկապէս գաւառա-

կան կամ վիճակային դպրոցներու բարեկարգութեան և յառաջադիմութեան մասին հսկելու :

Որ երկու ժողովները առաջնորդի հետ միասին տարին միանգամ վիճակային գործառնութեանց մասին հաշիւ տան ժողովուրդին և նոյն հաշիւը ուղարկեն Վգգային վարչութեան :

Որ ամեն ձեռնադրութիւն ժողովրդի հաւանութեամբ և Վգգային վարչութեան պիտութեամբ կատարուի :

Սեր նշանակած պայմաններէն յայտնի է, որ մեր գլխաւոր նպատակն է ամբողջնել ժողովրդի յարաբերութիւնը առաջնորդի հետ և առաջնորդի յարաբերութիւնը Վգգային վարչութեան հետ, որ մեր Նկեղեցւոյ վարչական ընկերներէ բուն արմատը և այս յատկութեան մէջ կը կայանայ, և այս ընդհանուր զաւակաց սերտ միութեամբ է, որ կարացեր է դիմադրուել շատ արհաւիրներու և փոթորիկներու : Եւր ժողովրդի և եկեղեցականաց աջակից գործակցութեան ու սիրոյ կապը ամրանայ, այնուհետեւ կը վերանան այն նորամուտ աղաղակները, որոնք վերջին ժամանակներս անխորհրդաբար կը կրկնուին թէ կղերը Վգգին կը վշտասէ, կղերը յառաջադիմութեան արգելք է, կղերը անպիտան է, և այլն և այլն : Եւրամուտ անուանեցինք այս աղաղակները, որովհետեւ Հայու բնական աղաղակներ չեն, այլ Եւրոպայի մէջ պապական կղերի դէմ կրթի նուած աղաղակներու արձագանգն է, որ այսօր մեր Վգգին մէջ կը կրկնուի տալուէտ : Տարագէտ ասացինք, որովհետեւ մեր աղգային եկեղեցականութեան և պապական կղերականութեան մէջ ահագին անդունդ կայ : Պապական կղերը ժողովրդականութենէ արտաքոյ մի առանձին հզօր մարմին կը կազմէ և ժողովրդի դէմ կը մաքաւի իսկ Հայ ե-

կեղեցականութիւնը ուղղակի ժողովրդէն կը բխի և ժողովրդէն կախում ունի, կամ, լաւ ևս է ասել, ժողովրդի հետ մի մարմին կը կազմէ հայրական և որդիական առնչութեամբ : Պապական կղերի պատմութիւնը երկար դարերէ անտի մի յարատեւ պատեւալով եղած է ժողովրդի վարդապետան, ազատութեան և լուսաւորութեան դէմ, իսկ Հայոց մէջ համարեալ թէ եկեղեցականները եղած են սւառմնաւորութեան և գրապիտութեան առաջնորդ ժողովուրդին : Պապական կղերի կրթութիւնը, վարմունքը, միաձեռնամտութեան մէջ ձուլուած է, իսկ մեր եկեղեցականներէն իւրաքանչիւրը առանձին գաղափարի և առանձին ընթացից տէր է, և հետեւապէս բոլորովին անկարող առանձին կուսակցութիւն կազմելու ժողովրդի դէմ : Աւտի և մեր եկեղեցականութիւնը պապականութեան նմանեցնելը և քարկոծելը բոլորովին անտեղի է : Եթէ վերջին ժամանակաց մէջ մեր եկեղեցականութեան փայլը նսեմացած է, այս աղգային վիճակի ալիտից հետեւանքն է, որուն ենթակայ է նոյն ինքն ժողովուրդը : Կարճ ասելը մեր Նկեղեցւոյ ոգւոյն նայելով, (որ եկեղեցական պաշտօնէից ընտրութիւնը ժողովրդին կը վերագրէ) եթէ եկեղեցականաց մէջ անվայել ընթացից տէր անձինք ևս կան, պատասխանատուն մենք դարձեալ ժողովուրդը կը համարենք, որ իր ընտրական պարտաւորութեան մէջ բոլորովին անհոգ է, և միայն գանգատելու և բամբասելու հակամիտ : Եւս սերլով մի գուցէ կարծուի թէ մենք կ'ուզենք արդարացնել սր և իյէ եկեղեցականի թերութիւնը և ընթացքը, բաւ լիցի, մենք այնչափ վրէժխնդիր ենք այդ մասին, որ ի բոլոր սրտէ կը փոփաքենք, որ ամեն տեղ եկեղեցականք իրենք

դատախազ իրենց անպիտան պաշտօնակցի ընթացից դէմ, եկեղեցականութեան պատիւը պաշտպանէին և թերութիւնները ուղղել ջանային, որպէս զի մէկի յանցաւորութեան պատճառաւ անխորաքար ամենքը չը դատապարտուէին. ինչպէս որ յաճախ կը տեսնենք ներկայ ժամանակիս մէջ:

Սենք այնպէս գիտենք, որ եթէ ժողովուրդը իր ընտրողական պարտուէ՝ և եկեղեցականները իրենց վրասեմ կոչման մէջ միախորհուրդ և միաքայլ ընթանային երբէք այն սառնասրբութիւնը տեղի չըպիտի ունենար, որ այսօր կարծես թէ նշմարելի կը լինի ժողովուրդի և եկեղեցականաց մէջ: Դարձեալ կ'տեսնք շեշտելով, որ եթէ ժողովրդականք և եկեղեցականք քաջ հասու լինէին իրար հետ ունեցած փոխադարձ յարաբերութեանը և պատասխանատուութեանը, երբէք, բնաւ երբէք չէին արձագանգ տար մեր Մզգին մէջ այս օտարածայն աղաղակները՝ թէ՛ կղերը անպիտան է, կղերը վնասակար է և այլն:

Թողունք այս ընդհանուր կէտերը և դարձեալ առաջնորդութեան խնդրոյն դալով խօսինք սակաւ ինչ առաջնորդի կատարելութեանց եւ պարտուց վրայ և վերջ տանք ներկայ գրուածքին:

Առաջնորդի անձը բարեգործող կատարելութիւնները կամ առաքինութիւնները այսպէս կը թուարկէ Պօղոս առաքեալն՝ անարարութիւն, հիշողութիւն, յօգուտութիւն, պարկեշտութիւն, հիւրասիրութիւն, աստուղութիւն, հանդարտութիւն, անկախութիւն (1), առաջնորդութիւն, յօթարութիւն, հասարակ, իրկայնամարտութիւն, ռէր, համբերութիւն հալածանաց և չարչարանաց (2), և մանաւանդ արկնութիւն վա-

սըն քարոզութեան աւետարանական բանից: Պօղոս առաքելը պատուիրած առաքինութիւնները խիստ գեղեցիկ կերպով բացատրած է մեր Հորհաղի հայրապետը իր Մեհանրականի այն թղթին մէջ, զոր ուղղած է յանուն առաջնորդաց: Առաջնորդական պարտաւորութեանց վրայ խօսած է յատկապէս և Սահակ Պարթև երանելի հայրապետը իր ընտիր կանոնադրութեան մէջ: Վասն որոյ և մենք ոյն ընտիր հայրապետաց երկասիրութիւնքը մտանոնիչ առնելով իբրեւ ուսումնասիրելու գեղեցիկ նիւթ առաջնորդական պարտուց նկատմամբ՝ համառօտենք մեր ասելիքները:

Ժողովուրդը կարող է ունենալ տեսակ տեսակ վշտեր և հիւանդութիւններ, թէ՛ մարմնական և թէ՛ հոգեկան, թէ՛ արաքին և թէ՛ ներքին: Արտաքին վշտերն են հարստահարութիւնք, աղքատութիւնք, հիւանդութիւնք և այլ ձախորդութիւնք, որոց պարտ է քաջ տեղեակ լինիլ առաջնորդը, որ ոչ միայն վշտակցի ժողովուրդին, այլ եւ ջանայ մխիթարել, նոյն վշտերուն եւ տառապանքներուն դարման և սփոփանք հայթայթելով: Ժողովուրդի մէջ կարեն գտնուիլ ներքին հիւանդութիւններ, ինչպէս են մոլութիւն, տգիտութիւն, սնապաշտութիւն, ոգի ատելութիւն և խռովութեան, ոգի զրկողութեան ընկերին և այլ սոյն տեսակ բարոյական ախտեր, որոնք, եթէ երկար ճարակին, կարող են իսպառ ապականել ժողովուրդը, բարոյացնել անդամալուծել, ի վերջոյ մեռցնել և անունը բառնալ մարդկային սեռի ապագայ սերունդի պատմական ազգահամարէն: Ժողովուրդի անդամոց մէջ կարող է սպրդիլ կասկած թերութեան, հաւատութեան, կրօնական անտարբերութեան և յուսահատութեան, ու

(1) Ա. ՏԻՄ. Գ. 2-3.

(2) Բ. ՏԻՄ. Գ. 10-11.

բով հաւատոյ հիմունքը կը քայքայուի, և հարիւրաւոր չարիք կը հորդեն ՚ի կործանումն ընկերականութեան: Սեւ տի առաջնորդի ամենամեծ պարտքն է ժողովրդի այս ամեն ներքին հիւանդութեանը վշտակցիլ և ամեն ջանք և խնամք ՚ի գործ դնել այն օրինակ տիւտաւորութենէ ժողովուրդը սրբելու և սղատելու: Վասն զի այս տեսակ տխրութիւն վարակուած ժողովուրդը շարունակ բարոյական գեղութեան մատնուած կը մնայ, և եթէ չմաքրուի, կարող չէ երբէք ճշմարիտ ազատութիւն վայելել: Ճշմարիտ կ'ասենք, այն մարդը որ ժողովրդեան այս ցաւերը ոչ կը դպայ և ոչ կը ցաւի, աւելի լաւ է որ առաջնորդութեան նուիրական պաշտօնէն բոլորովին հեռագանուի և իւր անձը դատապարտութեան չըմաննէ, ինչպէս կը պատուիրէ Նիկիլ. « Եթէ ամենայն եղբարցի հիւանդութիւն քեզ ոչ ցաւ է, մի լինիր առաջնորդ »: Վասն զի, առաջնորդը այն ժողովրդատէր հոգին և զգացմունքը պիտի ունենայ, որ առանց իւր խղճէն և ժողովրդէն յանդիմանուելու՝ կարենայ համարձակ տեսել. « Ո՞րք ՚ի ձէնջ հիւանդանայ և ես ոչ հիւանդանամ »:

Սեր առաջնորդներէն շատերը փոխանակ ժողովրդի տառապանացը ըստ փոխանք մատուցանելու՝ նոյն իսկ ինքեանք ամեն կերպով տառապանք կը լինին ժողովրդի համար: Փոխանակ ժողովրդի հետ միանալու և արտաքին տրհաւիրներուն դիմադրելու, ինքեանք ժողովրդի դէմ կը զինին և կուտակցութե կիրքերով կ'երկպառակեն ժողովրդի եղբայրական և քրիստոնէական միութիւնը: Շատերու անձնաօրութիւնը չը գրգռելու համար՝ չենք տգերականէ յանուանէ յիշատակել ամեն բան: Իսոյց ՚ի հարկէ հայ լը

րագրաց ընթերցողներուն արդէն ծանօթ են վերջինքանի մը տարուանս մէջ տեղի ունեցած առաջնորդական և ժողովրդական հակառակութիւնները իրենց այլանդակ հետեւներէն: Սերք գիտենք և ականէ յանուանէ կը ճանաչենք առաջնորդական անձներ, որոնք իրենց հօտի համար իրենց անձը դնելու պատրաստ են, բայց գիտենք և այն պիտիք որոնք իրենց անձը միշտ վարձկան համարած են, միշտ անխղիւ եղած են և միշտ այլ ընդ այլ մտած և եղած են փարափի դռնէն:

Երգ՝ եթէ մեր Վզգը վարչական մի փափուկ պաշտօն ունի, այն առաջնորդութիւնն է, և մեր եկեղեցականութիւնը եթէ մի գլխաւոր միջոց ունի ժողովրդեան համակրութիւնը գրաւելու՝ դարձեալ առաջնորդութիւնն է, վասն զի առաջնորդութիւնը բոլորովին ժողովրդային պաշտօն է:

Սիօնը, որ կրօնական օրագրի նըշանաբան կը կրէ, ՚ի բոլոր սրտէ կը փախաքի, որ առաջնորդական վիճակները օրինաւորութեան տակ դրուին, առաջնորդները աշխատին բանիւ և գործով բարի օրինակ լինիլ հօտին, որպէս զի, Հայ եկեղեցականութիւնը կարենայ օր աւուր կատարել այն նուիրական պարտքը, որուն համար ուխտած է Վստուծոյ և մարդկան առջև, որ է Նկեղեցւոյ կամ Վստուծոյ Գերդատանի մէջ յառաջացնել աստուածային շնորհաց, ճշմարտութեան և մարդասիրութեան թագաւորութիւնը:

ԻՈՐ ՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆ

Նախնի եւայծմուն՝ Հայր ճարտարապետ,
Քեան դէմ : - Նախնի Մշտնի քաջութի :

Երբայն պարբերականները բա-
ւական ժամանակէն ի վեր անընդ-
հատ կը հրատարակեն (Կաշի, Ամսոյ
կարնոյ և այլ գաւառաց հարստահա-
րութիւնները և Արօնի ու մարդկային
պատուոյ գէմ եղած տոկոսի արարք-
ները, որոնց վարքէի Քիւրտերու
ձեռքով կը գործուն ի վնաս և ի նա-
խատինս Հայ ժողովրդեան : Այս
անցքերը, որոնք իրենց վարդապե-
րեւութեամբ ոչ միայն դպարուն Հայու-
արտի խորքը կը շարժեն, այլ և մարդ-
կային պատուը ճանաչող օտարականի
հոգին եւս ի վրէժխնդրութիւն կը
վառեն. այս անցքերը, որոնք վերջին
ժամանակս գրաւած են Օսմանեան
կառավարութեան մտադրութիւնը և
որոյ մասին հետզհետէ անօրէնու-
թիւններ կը լինին, այս անցքերը ի-
րենց ազդած քառովի տպաւորու-
թեամբ մի ակտը խորհրդածութեան
կը հրաւիրեն զմեզ :

Երբ կը պատկերացնենք մեզ հին
և նոր հայութիւնը իրենց բոլոր գը-
ծաղբութեամբ, մի խորին թախծու-
թիւն կը տիրէ մեր արտին վրայ : Այս-
պէս զի կը տեսնենք, որ Քիւրտերու
հարստահարութիւնները Եւսուսի,
Բուղայի, Թեմուրլանգի, Չինգիս
խանի և Շահաբաթի տերմունք-
ներէն ահաբեկ չեն, որով Հայոց աչ-
խարհը մերթ ամայացաւ հրկիզու-
թեամբ և գերութեամբ և մերթ ող-
ղեցաւ արեամբ, կը տեսնենք որ Քիւր-
տերը Հայոց ազգէն բաղմամբ չեն,
բայց կը վճատինք, երբ համեմատելով
կը տեսնենք միանգամայն որ նախնի հա-
յութիւնը տոկոսի արհաւիրներու

գինադրութեամբ հոգի կը կրէր, իսկ
այժմեան հայութիւնը անարիւն և ան-
կենդան դիակի կը նմանի : Հին հայու-
թիւնը իւր պատուը, իւր Արօնի սրբու-
թիւնը պաշտպանելով՝ կը մեռնէր կամ
կը մեռուցանէր պատերազմի դաշտին
վրայ և արիւնահեղ հալածանքներու
մէջ, իսկ այժմեան հայութիւնը թեթե-
ւամիտ ողբի նման միայն կ'ողբայ և կը
ճչայ և կամ ընդարմացած ծերունիի
նման լոկ անէծքներ կը կարգայ : Հին
հայութիւնը պատուով մեռնելով՝ ան-
պատիւ կեանքէն հարիւրապատիկ ան-
գամ աւելի նախապատիւ կը համարէր,
իսկ այժմեան հայութիւնը ստրկական
ցածութեամբ իւր պատիւը կը զոհէ
իր աւօրեայ կենաց պատապարութեան
համար : Հին հայութիւնը կը տաղ-
նատէր, բայց կը գործէր. իսկ նոր հա-
յութիւնը կը տաղնապի, բայց միայն
կը խօսի : Ի՞նչ ահագին անդունդ հին
և նոր հայութեան մէջ ազգային և կը-
րօնական պատուոյ նկատմամբ : Հին
հայութեան պատմութեան մէջ արիւն-
պատութեան և կրօնասիրութեան դիւ-
շտդնական գեղեցիկ օրինակներ կը
կարդանք և կը մխիթարուինք. իսկ
մեր զաւակները պիտի պատկառին մեր
այժմեան հայութեան պատմութիւնը
կարդալով, պիտի պատկառին, երբ
կարդան, որ Հայու սրբութիւնը,
Հայու ամուսինը իւր աւջեւ անար-
գուէր են խուսէ մի Քիւրտ եղբոր
ներէ, և Հայր իրեւ անողայ անա-
րիւն և անարատ արարած՝ անշարժ և
անմուռնչ նայած է : Պիտի պատկա-
ռին, երբ լսեն, որ գաւառական Հայ-
երը իրենց մարդկութեան և ազգու-
թեան պարարտ կատարած համարած
են՝ միայն ողբախառն նոմակներ և տե-
ղադրութիւններ ուղղելով Պօլսոյ ազ-
գային Արշալուծեանը, և սո՛ւ երբեմն
անմտադրութեան տարով և երբեմն

Քայն Կառավարութեանը խնայելով կարծեր է թէ լրումն տուած է օրինաց և մարգարեից : Վայ այն թշուառ պատմագիրն , որ տխրի ստիպուի իւր ազգի ներկայ ցածութիւնը , տղայական ողբն ու կոծը , Քիւրտերու հաճոյից ստրկանալը և մանաւանդ անսիրտ և անզգայ մարդկութիւնը պատմութեան մէջ տռնուլ և ապագայից աւանդել :

Թող ամենեւին չընեղանան մեր գաւառական ազգայինք , մանաւանդ Սուշի և Վանայ Հայք , մեր խիստ խօսքերէն , վասն զի երբ իրենց նամակները և տեղագրութիւնները կը կարդանք լրագրաց մէջ , որչափ որ կը սրտմտինք իրենց ցածութեան և սառնասրտութեան դէմ՝ և կրտսիպուինք խորին թախծութեամբ իմաստասիրել , որ կամ հայութիւնը իսպառ մեռած է գաւառաց մէջ , և կամ նամակաց և տեղագրութեանց պարունակութիւնը չափազանց է և անստոյգ : Վասն զի , երբեք կարող չենք երեւակայել , որ մարդու կրօնական և ընտանեկան պատիւը իւր առջեւ չարաչար ոտնահար լինի և ինքը նայելով և վշտանալով միայն գոհ լինի : Այս կրօնասիրութիւն և մարդկութիւն չէ , այլ կատարեալ անզգայութիւն , կատարեալ մեռելութիւն :

Գուցէ հարցուի մեզ թէ ինչ կարող են առնել գաւառական Հայերը Քիւրտերու բարբարոսութեան դէմ : Կենդանութիւն , արիւն և սիրտ ունեցող մարդկանց համար յայտնիէարդէն այս հարցման սխառասխանը , և մենք բացատրել աւելորդ կը համարինք , վասն զի կրօնասիրութեան և ազգասիրութեան քաջագործութիւնները հարցաւ որստոտիսմներով և փաստաբաւ

նութիւններով չեն վճարուիր , այլ սրտով և եռանդով : Սակայն սառնասիրտներու սիրտն անգամ ջերմացնելու համար և հայկական հին կենաց գեղեցիկ օրինակով նորերու անզգայութիւնը յանդիմանելու համար արժան կը համարինք ոչ թէ Սէջի հին սղամարդի , այլ կին մարդոյ արիասրտութիւնը յառաջ բերել , որուն ականատես եղած է պատմիչն ինքրն թովմայ Սեծորեցին :

« Բայց զարմանալի գործ մի գործուեցաւ այս առաւ և մէջ , կ'ստէ յիշեալ պատմագիրն : Սի երկիւղած և հաւատարիմ կին Սուշ գաւառէն՝ ունէր մի յոյժ պատուական և բաղձալի որդի , որ դէմքով հրեշտականման էր և հասակաւ եօթն կամ ութ տարեկան : Արբ Արեւելից հեթանոս եւ բարբարոս ազգայ զօրքերը խութայ լեռան վրայ բարձրացան , քրիստոնէից շատերը աստ և անդ փախած ամբողջած էին անտառներու և ծմակներու գաղտագողի տեղերը : Անորէնները տեսնելով այս՝ կ'արշաւէին քրիստոնէից վրայ և կ'ամէին գերել : Իսկ ողորմելի սրբաւէր և երկիւղած մայրը յետ դառնալով և տեսնելով , որ կը գան կը մօտենան չարագործները՝ մաւնուկը իր ձեռքէն առնելու , սուրբ ձեռքն առաւ և իւր ցանկալի որդին մորթեց և իբրեւ անմեղ գառն պատարագեց 'ի սէր անմահ գառն Յիսուսի Քրիստոսի : Արկիւղած կինք իւր որդին փոխադարձ տուաւ երկիւղ և որշօրը , որ իւր միածին Որդին՝ Գառն անարատ պատարագեց զենելով և խոցելով սուրբ Գողգոթայի խաչի վրայ : Եւ ինքը մանկան մայրը սակաւ ինչ յառաջ երթալով և մի բարձրաւանդակ քարի վրայ բարձրանալով ինքզինքը 'ի վայր ընկեց և գոհութեամբ փառաւորելով Յիսուսի Քրիստոսի ա-

նուիր՝ աւանդեց հոգին Կ: Ի՞նչ ամբըծութիւն, ի՞նչ արիասրտութիւն և ի՞նչ սքանչելի նիւթ թափերգութեան:

Արտեանները ահա, որ Սէնցի կինը իւր պատիւը պահպանելու համար և որդին ապագայ հաւատաւորացութենէ կամայլ չարիքներէ տղատելու համար՝ աւելի լաւ կը համարի իւր որդւոյ հետ միասին զահուիլ՝ քան թէ կենդանի մնալ, բարբարոսաց ձեռքը մատնուիլ և անպատիւ կեանք ունենալ:

Եթէ այս դիւցազնուհի կինը այժմեան Սէնցի կամ Վանցի կանանց հետ համեմատենք և տեղական նկարագրութեանցն եւս հաւատ ընծայենք, արդեօք ի՞նչ տհազին անդունդ պիտի տեսնենք հին և նոր հայ կանանց մէջ: Ի՞նչ ահագին տարբերութիւն պիտի գտնենք հին Սէնցի քաջուհւոյ և այժմեան Վասպուրական գաւառի հայ կանանց մէջ, որոց թուլամորթ կենաց նկարագիրը, այլ տեղական աւերանաց հետ, կը կարգանք Վասպուրականի տեղագրութեան մէջ, որ գրուած, ստորագրուած և զըրկուած է Աղգային վարչութեան (1): Ի՞նչքան նախատական են հայութեան յարգըձանաչող անձանց համար տեղագրութեան այս խօսքերը թէ. «Քիւրտերը Հայոց կանայքը գրեթէ իւրացուցած են Կ: Եթէ իրաւ է նոյն տեղագիրը և ոչ եղջերուարաղ, ուեիլ լաւ էր որ Վասպուրականի կանանց և մարդկանց անունը չըլինէր աշխարհի երեսին, քան թէ այս տեսակ վատ և նախատական անուն կրէին: Եթէ սոյոգ են Վանայ և Սուշի տեղագրերը, մե՞ծ ամօթ տեղական հայ բընակչաց, որոնք իրենց ցածութեան և տմարդութեան նկարագիրը հրապարակ կը հանեն առանց պատկառելու:

(1) Տես Մատիւ Թիւ 908:

Եթէ Քիւրտերը Հայերէն սակաւութիւ չըլինէին, եթէ (Օսմանեան Տէրութիւնը Քիւրտերուն պաշտպան լինէր (որ այնպէս չէ), դարձեալ Հայք չըպիտի տոկային որ իրենց մարդկային և կրօնական պատիւը իրենց աչքի առջև անարգուէին: Արքադաքական կամ եկեղեցական օրէնք կը կոպէս Հայութեանքը իւր անձը և սեպհականութիւնը պաշտպանելու համար ամեն մի ջոյգործ դնելու, և սպառնական մը ատենի առջև կարող են արդարանալ գաւառականք իրենց ցածութեան և վատարտութեան համար, քանի որ թէ՛ Արօն թէ՛ փիլիսոփայութիւն և թէ՛ քաղաքակրթութիւն միաբարբառ կը պարտաւորեն զմարդ իր իաւունքը, իր անհատական ու ողբային պատիւն և իր կրօնական անբծութիւնը կենօք և մահուամբ պաշտպանելու: Եւս ժողովրդները, որոնք վրէժինդիր չեն իրենց իրաւունքը, պատուոյն և կոչմանը, իրենց կրօնական և ընտանեկան սրբութեանը, այն տեսակ ժողովրդները անասուններու երամակ են, քան թէ ժողովուրդ: Եւս կարգէն են մեզ համար Տարօնոյ և Վասպուրականի ներկայ հայ բնակիչները, եթէ, ինչպէս ասացինք, սոյոգ են իրենց տեղագրութիւնքն: Արդարեւ՝ մեծ վիշտ է մեզ այս խօսքերը արտասանել մեր բնակիչ և կրօնակից եղբարց համար, բայց աւելի լաւ է աժմէն արտասանել այս աղգային անդգայութիւնը, քան թէ ապագայ սերունդին թողուլ աւելի լաւ է այժմէն կշտամբել, քան թէ աղգային պատմութեան դառն դատաստանին թողուլ: Սեր Սէնցի Քաղիչեցի, Աղերոցի, Վանցի և Պալատի աղգակիցները, եթէ կը փախաքին իրենց նախատիքը բառնալ և իրենց մարդկային կոչման համեմատ ընկաւ որ տեղ գրաւել պատմութեան:

մէջ, պարտաւոր են, ոչ թէ ուղայի նման լալ, պատառի նման անիծանել և սարկաբար աղաղակել թէ Քիւրտերը այսպէս կ'ընեն, այնպէս կ'ընեն, մենք չենք կարող դիմանալ, մենք պիտի գաղթենք, և այլն. այլ պարտական են իրենց Արծի և ընտանեկան սրբութեան համար, իրենց մարդկային կոչման և արժանաւորութեան համար՝ պաշտպանողական սուրբ նախադատիւ համարել սարկական վատասորութեան, արիւնքի անհատական զաւակները թիւնք՝ առ զայսկան լաց ու կոծէն և պատուաւոր մահը՝ անպատիւ կեանքէն: Այս կը պատուիրեն օրէնք և մարդկութիւն, այս կը պահանջեն իրաւունք և պարտք:

Ով ականջ ունի, թող լսէ, ով սիրտ ունի, թող զգայ:

ԿԵՆՍՍԳՐՈՒԹԻՒՆ ՊԱՌԲԱՆՈՅ

(Հարունակութիւն, տես թիւ 8):

Հայրս յարմար տալի՜մ համարելով անոր Լեւոնի Տաբերը տուաւ, իրեն զնոսանաց ժամերուն մէջ կարգաւու: Այս զանոնք տեսնելով և առանց ոչ մի բացատրութեան կարօտութիւն ունենալու հասկնալով՝ սկսաւ ինքն ալ յօրինել, և այնքան յառաջացաւ, որ միշտ ներկայ կը գտնուէր այն շաբաթական ժողովներուն, ուր Փարիզի բոլոր հանձարեղ անձիւք կը ժողովէին իրենց երկասիրութիւնները բերելու՝ կամ ուրիշները քննելու համար: Այնպէս այս ժողովոյ մէջ նշանաւոր էր թէ քննութեան և թէ իրեն պրիւսիացի համար, որովհետեւ ինքը

չարունակ նորոնոր բաներ կամ իրողութիւններ բերողներէն մէկն էր: Այս կաճառաց կամ ժողովոյ մէջ խալէն, Քիւրմանիայէն և ուրիշ օտար երկիրներէն զրկած խնդիրներ կային սրոյ իւրաքանչիւրին վրայ եղբայրս իրեն կարծիքը յայտնէր, այնքան ճշգուշութեամբ որ ուրիշներէն մէկը չէր կարողացած: Բանդի այնպիսի կենդանի լցոյ մը ունէր անիկա, որ պատահեցաւ երբեմն ուրիշներէն չը նշմարուած սխալները՝ ինքը տեսաւ և պարզեց: Պակայն այս բոլոր ուսմանց մէջ երկրաչափութեան միւսայն իրեն զօր սանայ ժամանակ կը պարագէր, վաւորն զի լատինական լեզուն կանոններու վրայ կը սովորէր, զոր Հայրս ուսանձինն յօրինած էր: Այս սրովհետեւ այս գիտութեան մէջ, իրեն այնքան եռանդեամբ փնտռած ճշմարտութիւնը կը գտնէր, ուստի ասոր վրայ այնպիսի գոհ գտնուեցաւ, որ բոլոր իւր մտադրութիւնը դարձուց անոր վրայ, և այնպէս յառաջադիմութիւններ բերաւ անոր մէջ բիշ ժամանակէն, որ իւր տառն ու վեց տարին կնախներդրեց ճառ մը գրեց, և այս՝ մաթի այնպիսի մեծ ճիգ մը համարուեցաւ, որ ամեն մարդ կրէր թէ Արքիմեթէս երկրաչափէն Խ վեր երբէք այսպիսի կատարեալ գործ մը չը տեսնուեցաւ: և իմաստուն անձիւք կը խորհէին զանոնք ապելու, զի նոքա կ'ըսէին որ այն երկը միշտ զարմանալի պիտի ըլլայ, և նաեւ թէ տպուէր որ այն ժամանակի մէջ տալիս հնարող տառն ու վեց տարեկան հասակին մէջ էր, աւելի այս պարագայս պիտի յաւեցնէր ու նոր արժանաւորութիւնը: Բայց որովհետեւ եղբայրս՝ փառասիրութեան և համբաւոյ տենչը իր մէջ չունենալով՝ արժէք չը տուաւ անոր շատ և այսպէս այս երկը չը տպուեցաւ:

Այս ժամանակներու մէջ եղբայրս՝
յոսփներէն և յուսարէն կ'ուսանէր
և բայց ՚ի յայտմանէ, ճաշի ժամանակ
և ճաշէն վերջը, հայրս երբեմն տրա-
մարանութեան և երբեմն բնագիտու-
թեան և փիլիսոփայութեան ուրիշ
մասանց վրայ կը խօսէր անոր, և այս
է իրեն բոլոր ուսանելը, առանց
փարժառուս մը երթալու, և անոնց
համար հօրմէս զատ ուրիշ փարժապետ
չունեցաւ, նոյնպէս և յետոյ սոփա-
բանեցումն համար: Հայրս անոր այս
պէս ամեն գիտութեանց մէջ ըրած
յառաջագիծութեանց վրայ շատ կ'ու-
րախանար, բայց չընձմարեց որ այն մեծ
և շարունակեալ դճաղումները այսպի-
սի մի փափուկ հատակի մէջ անոր ա-
ռաջութեանը կարող էին շատ վնա-
սել, և յիշուի տասն և ութը տարե-
կան էր սկսաւ նա ակտրանալ: Բայց
հիւանդութիւնը զոր նա կրգգար,
այն ասան այնքան զօրաւոր չըլլալով,
չկրցաւ զայն իւր սովորական զճաղում-
ներէն արգիլել. այնպէս որ նա իւր
տասնութ ինը տարեկան հասակին մէջն
էր երբ հնարեց թուաբանական գոր-
ծին, որով ոչ թէ միայն սուանց գրչի և
առանց հաշուի գործիքներու կը կարու-
ղանայ մարդ կատարել հաշուս ամեն
տեսակները, այլ և առանց թուաբա-
նութեան ոչ մի կանոնը գիտնալու,
մարդ կրնայ ընել բոլորը անվրէպ ճշ-
գութեամբ:

Այս գործը բնութեան մէջ իբրեւ
մէկ նոր բան համարուեցաւ. վասն զի
մեքենայի վերածեց գիտութիւն մը որ
մարքի մէջ կը գահակալէ, այնպիսի ըս-
տուգութեամբ մը բոլոր համարողա-
կան գործողութիւնները ընելու միջոցը
գտնելով, առանց խորհելու կարօտու-
թիւն մը ունենալու: Այս աշխատու-
թիւնը՝ զինքը շատ հոգնեցուց ոչ
թէ մտածման և կամ շարժման համար

զոր առանց գիտարութեան գտաւ,
այլ այս բոլոր բաները (զանոնք) գոր-
ծաւորաց հասկընցեալ համար: Այս-
որն գի երկու տարուան մէջ հազիւ
այն կոտորելութիւնը ստացաւ, որ
է հիմայ:

Բայց այս հոգնութիւնն աւ տեղա-
րութիւնը, զորս ինքը բանի մը տալու
ուրնէ ՚ի վեր ունէր, զինքը հիւան-
դութեան մէջ ձգեցին. այնպէս որ
շատ անգամ մեղ կ'ըսէր թէ՝ տասն ու
ութը տարեկան հասակէս ասդին որ մը
առանց պալի երբէք անցուցած չունիմ:

Այսու ամենայնիւ այս ցուերը
շարունակ միօրինակ սաստկութեամբ
չըլլալով, երբ մէկ քիչ կը հանդարտե-
ին, իսկոյն նորա միտքն կըսկսէր նոր
բան մը արմնելու: Բասն երեք տար-
ուան շրջանը մոռնելով, և թորիչէլինն
փորձերը տեսնելով, ինքն ալ յետոյ
ուրիշ փորձեր հնարեց, զոր իրեն փոր-
ձառութիւնները կ'անուանեն, որ
պարզապէս կ'ապացուցանէր թէ այն
բոլոր ազդեցութիւնները, զոր մարդիկ
մինչեւ այս ժամանակ դատարկութե-
կը տային, օգին ծանրութեանէն յառաջ
կը գան: Վարդկային գիտութեանց
մէջ իրեն միտքը հոգնեցնող վերջին ըզ-
բաղումը այս եղաւ, և թէպէտ յե-
տոյ անիւը հնարեց, սակայն ասիկայ
առանց ջանադրութեան և առանց մը
տածելու գտնելուն համար, (ինչպէս
տեղը պիտի ըսենք), մեր խօսքին չը հա-
կառակիր: Այս փորձառութեանէն ան-
միջապէս յետոյ, երբ տակաւին քսան
չորս տարեկան հասակին չէր մտած,
Ատուածային Ախալսնամութիւնը
այնպէս կամեցաւ որ նա բարեպաշ-
տական գրուածքներ կարդարով, իւր
միտքը ըւսաւորէ. և ասով խմայաւ
եղբայրս թէ քրիստոնէական կրօնքը՝
կրտսիպէ զմարդ միայն Ատուածոյ հա-
մար ապրիլ և ուրիշ առարկայ մը չու-

նենալ բայ ի անկէ, և այս ճշմարտութիւնը իրեն այնքան յայտնի օգտակար և հարկաւոր երեւցաւ, որ իւր բոլոր խուզարկութիւններն ու հետամտութիւնները վերջացնելով, և բոլոր ուրիշ գիտութիւններէն հրաժարելով մի միայն այն մէկ բանին ըզբաղել որոշեց, զոր Յիսուս Քրիստոս կ'անուանէ Ժայն կարեւոր (1), այն է աստուածային ճշմարտութեանց և պատուիրանաց նուիրել իր կեանքը:

Աստուծոյ մէկ մասնաւոր պաշտպանութեամբը նա իր երիտասարդութեան ամեն տեսակ մոլութիւններէն ազատ էր մինչեւ այն ատեն, և մանաւանդ աւելի հեռի գտնուեցաւ այնպիսի մոլորութիւներէ, որ կրօնքի կը նայէին իրեն հետաքրքրութիւնները բնական բաներու մէջ սահմանափակելով: Հատ անգամ ինձ կ'ըսէր՝ որ այս երախտիքը ուրիշներու հետ հօրս կը պարտիմ. վասն զի ինքը գէտ ի կրօնքը շատ ակնածութիւն ցուցնելով մանկութենէ ներշնչած էր անկէ ելլ բօրս ալ ուսուցանելով անոր թէ ինչ որ հաւատոյ կը վերաբերի՝ անոր հնազանդելէ զատ անօգուտ է պատճառ որոնել:

Այն օրինակները՝ զորս շարունակ մէկ հօրէ մը կ'ընդունէր, այս հօրէն, զոր կը սիրէր և կը պատուէր ի բոլոր սրտէ, խորին ապաւորութիւն կ'ընէր իրեն մտաց: Այնպէս որ ըսելով ինչ ինչ մոլութիւններ կրօնական վարդապետութեան մասին, երբեք և ոչ մի կերպով վրդապետ իրեն հաստատամտութիւնը, թէպէտ և ինքը տակաւին երիտասարդ էր, այլ նա որ ամեն բանի պատճառ կը փնտռէր ի

րեն հետաքրքրութեամբ լի և այսպան ընդարձակ և մեծ հանձարով, այժմ ի բըր մանուկ մը կը հնազանդի այն ամեն իրողութեանց, որք կրօնքի կը վերաբերին, մոլորական համարելով այն անձինքը, որոնք այս գլխաւոր սխալման մէջ ընկած էին, թէ մարդկային բանաւ կանութիւնը ամեն բանէ վեր է և որոնք չէին ուզէր ճանաչել հաւատոյ տաճմանը: Եւ այս իրեն պարզամտութիւն անոր մէջ ցմահ թաքաւորեց, մինչեւ անգամ այն օրէն՝ երբ նա որոշեց ձգել ուրիշ ամեն ուսմունքները և կըրօնականին հետեւիլ, չը զբաղեցանային Աստուածաբանութեան հետաքրքրական հարցմանց մէջ. այլ իրեն մտաց բոլոր զօրութիւնը դարձայց քրիստոնէական բարոյականութիւնը ուսանելու և գործ դնելու, որուն և բոլորովին նուիրեց իրեն բոլոր տաղանդներն ու ձիրքերը, զորս Աստուած պարգեւած էր. որն որ իրեն կենաց մնացորդին մէջ ուրիշ բան չըրաւ, բացի ի գիշեր ցորեկ Աստուծոյ օրինաց վրայ խորհելէն:

Թէպէտ դպրոցական աստուածաբանութեան մասնաւոր ուսում մը չուսաւ, սակայն և այնպէս նա եկեղեցւոյ վճիռները գիտէր, որոնք ընդգէմ հերետիկոսութեան նուրբ ճարտարմտութեամբ հնարուած էին և Աստուած այն ժամանակէն տուաւ առ ի թ անոր որ երեւցնէ ամենուր իւր նախանձախնդրութիւնը զոր ունէր առ կրօնքն:

(Պիպի շարահանդիւր):

(1) Մարթա, Մարթա դու հոգաս և բազում իւրք զբաղեալ ես, բայց աստ ակա ինչ սիրոյ է. Մարթամ մասն բարի ընտրեաց, որ ոչ բարձրի ի նմանէ 70 Գալ. Ժ. 41:

Մ Ի Յ ՈՒ Մ Ն

ՀՐԵԱՅ ՀԱՅՐ ԵՒ ԲՐԻՍՏՈՆԵԱՅ ՈՐԴԻ

Ի՞նչ սրտաշարժ տեսարան է այն տեսարանը, ուր բնական և գերբնական սէրը իրար հետ կը մըցին, ուր հայրական, որդիական և կրօնական զգացմունքները միասին կը յուզին ու կը բորբոքին. և ի՞նչքան մխիթարական է մարդու համար, երբ գերբնականը կը յաղթանակէ բնականին և յաւիտենականը ժամանակաւորին: Այս պիտի տեսարանի նկարագիր կը պատկերացնեն մեզ հետեւեալ երկու նամակները, որոնք կը պարունակեն Հարէայ հօր և Բրիստոնեայ որդւոյ մըր ջու մն: Հայրն Պուքրէշ կը բնակի, իսկ որդին տարի մի առաջ մկրտուելով ի Պօլիս, ըստ դաւանութեան Հայոց, այժմ Ս. Աթոռոյ տպարանի մէջ գրաշարութեան կը պարապի և ուսման եւս կը հետեւի: Նամակները հրէաւրէն գրուած և հայերէն թարգմանուած են: Օտերունի հայրը իւր բնական զգացմանց բոլոր պերճախօսութիւնը գործ կը դնէ, որպէս զի կարենայ իւր որդին վերստին ի հրէութիւն դարձնել. իսկ որդին իւր ընտրած քրիստոնէական կրօնի մխիթարութիւնը ամեն բանէ ի վեր համարելով հաստատուն կը մնայ իւր ընթացած ճանապարհին մէջ և իր կարողութեան չափ կը բացատրէ և կը պաշտպանէ իւր դաւանած կրօնքը. Հայրը առաջ կը բերէ իր ծերութիւնը, իր հայրական խնամքը, հրէական տօները, իր հարստութիւնը և այլ պարագաներ որդւոյ սիրտը շարժելու և յնցելու համար. իսկ որդին յառաջ կը բերէ միայն իր քրիստոնէական հաւատոյ մը խիթարութիւնը և անփոփոխ համո-

զումը: Ի՞նչ պարզ կը տեսնենք որ որդին իր քրիստոնէական սիրով կը յաղթէ հայրական սիրոյն, և հոգեւոր մը խիթարութիւն ամեն նիւթական հրապուրանքներու: Երանի՜ թէ ամեն նորադարձներ այսչափ ծանօթութիւն ունենային քրիստոնէական կրօնի վրայ:

Սեր առածները արդէն յայտնապէս նշմարելի են նոյն իսկ նամակաց մէջ, զորս անպատեհ չենք համարիր հրատարակել ընթերցողաց հարցասխրութեան համար:

Ամենափոքրիկ և աղիւս զուակ իմ, մեկ հատիկ և անդրանիկ Պուսօր Եղիակ Մենաշէ (1):

ՅԵՐՈՒՍԱԼԵՄ

Միշտ ուրախ և զուարթ եմ, երբ կը տեսնեմ քս աղիւս գիրդ: Կը ներսս, սիրելի որդեակս, եթէ սոյն նամակի խմատը գծուարութեամբ հասկնաս. պատճառն այն է, որ այսչափ ցաւը շատ ըլլալով՝ ակնոցով ալ չեմ կրնար շնորհքով դրել:

Նուաաստ կը պատասխանեմ քո 26 Ապրիլէն ուղղած սիրաւոր գրութեանը՝ զոր ստացայ երկու Ուլլահ կարգաւորներու ձեռամբ: Մեծամեծ պատիւ և շնորհակալութիւն ըրի, շատ դարմանան որ այնչափ սէր ունիմ քո վրայ. որոնք իրենք ալ մեծ զգուշութեամբ քս տուած նամակդ ձեռքս տուին, որպէս զի սխալմամբ ուրիշ ձեռքը չանցնի: Ուստի տմենացանկալի զուակ իմ, կը ծանուցանեմ քեզ, որ ընդունելով նամակդ հետ քո զգուշ պատկերքդ, մեծ տրտմութեամբ և վշտակութեամբ՝ յաջացարեան արցունք թափեցի երբ տեսայ կրօնաւորի հագուստով բաշած պատկերդ (վերարկուով և ֆէսով), քիչ մնաց՝ որ պիտի խնդանայի, բայց միւս կողմանէ մեծ ուրախութիւն պատճառեց սրտիս մէջ, երբ նոյնը հին հանած պատկերիդ հետ համեմատելով տեսայ որ բաւական տարբերութիւն երեւցաւ քեզ, և երկրորդ որ բաւական ժամանակէ ի վեր քո աղիւս երևող տեսնելու շատ կը փութաբէի, որպիսութիւնը հասկնալու համար: Սոյն ներկայ պատկերովդ, կարծես սրտիս մէջ եղած թանձր տրտմութիւնը, իբր ամենաթեթեւ գուրջի, յօդքս ցնդեցաւ. բայց աւելի կ'ուրախանայի, եթէ առանց վերարկուի և ֆէսի հանել տայիր, և ոչ թէ

(1) Բրիստոնէական մկրտութեամբ այժմ կը կոչուի խաչատուր Նիկողայոսեան. Նոր խորայն:

Թե՛ շաղկապին նմանութեամբ (1) ։ Կէսը գլխէն ինձ, որ ես ալ Եջեման մարդարեւին պէս գիշեր և ցարեկ փողոցներուն մէջ կուլում ըսելով « Ուր է իմ սիրելի անդամներս, ուր է սառնալից սրբոյ, ուսանջ հայր ու մայր ։ Այնքան աշխատեցայ ստակով և քրանքով, քո ազգայն էր ընտելութեան համար ։ Քո մանկութեան ժամանակդ բռնած ծովրան (2) հասկցած էի, և միանգամայն քո հաւատարիմ բարեկամներդ, Սարգիս Ազոն և զեարս Ազոն, որոնք քեզ համոզեցին, փոխարէնը թող Աստուծոյն դանան, ինչ որ ինձ ըրին, այն ճերմութեան ժամանակս, որով ձեռքիս մէջ եղած անդին թռչունը թռեալ ։ Քաջայայտ էի, որ նայն թռչունը իմ ճերմութեան ժամանակ, իմ աշխատութեանս փոխարէնը պիտի հատուցանէր ։ Բայց ո՞ր էն այն մարդիկը որոնք միշտ կը խրախուսեն ինձ ըսելով « Քո յաւակով շատ առաջ պիտի երթայ և քեզի մեծ յաջողութիւն պիտի ըրայ գործիդ համար ։ Այնոր համեմատ ես ալ կը ջանայիս ուսմանըդ առաջ տանելու, կարծեմով թէ՛ ուսմանդ գործս առաջ պիտի տանէի ։ Բայց դու ամեն բաները տեղեկաւ նային ետքը՝ թե՛ եւրո բանալով թռեալ այսչափ հեռաւորութեամբ (3) ։ Եւ ինձ ալ քո թռչելովդ շատ փնտ հատուցիր, գործեալ գոհութիւն Աստուծոյ ։

Նամակիդ մէջ ըսեր ես թէ՛ « Նոր քրիստոնէայ դարձած ժամանակս այնքան հաստատ չեի », ես ալ այդ պէս կարծեմով աղաչով եի քու վրայ, որովհետեւ շատ մարդիկ տեսեր եմ, որ այս աշխարհը տակնուվրայ կ'ընեն, և իրենց հայր ու մայր տեսած ժամանակը աշունները կը դպնին, որ չտեսնան իրենց հաւատարմութիւնը, բայց երբ կուգայ Ռօշաշմայ, եւ՛մ Վիկտոր, և եւ՛մ Նօրայ (4) ։ այն երեք օրերուն մէջ՝ դարձեալ Վիկտորիդ կուգայ և և իրենց աղօթից համեմատ՝ Աստուծոյ ալ բայց ի մեղայ բռնութիւններ, ամեն մէկ մարդու տարւածն մէջ պատահելը բանին սկիզբն էր իրարմանդէն կենաց տեսարակին մէջ, և տեսարակները կը կընքուին Աստուծոյ ձեռամբ մինչեւ յաջորդ տարին, մանաւանդ որ մեռած ժամանակներն ալ Հրեաները

կը թաղեն, և ոչ թէ քեզ պէս բոլորովին կը խորհանան ։ Ինչպէս որ կ'ըսես թէ՛ ամեն գիրքերը կարդալով և քրիստոնէութեան ճանապարհները ճանաչելով՝ այնքան վտանգ և հաստատ եղայ, որ այս աշխարհին երջանկութիւնը և միշտ աշխարհի տրտմութիւնը վստահեցայ, և միշտ քաջայայտ եմ, որ Տէր իմ Յիսուս Քրիստոս չպիտի մոռանայ զիս, որ իր սիրուն համար ձգեցի իմ ունեցած հանգրժանութիւնս, և հօրմէս ու մօրմէս հրաժարեցայ ։ Գիտցած ըլլաւ, որդեակ, որ այս խօսքովդ իմ կէնայ տարիներէն քան տարի կարեցիր և և կարծեցիր, և միշտ ամենաթանկ արտմութիւնը պիտի լի իմ օրինալ վրայէն ։ Աստի այս խօսքերս գ' նայելով՝ կը տեսնեմ որ անշուշտ Ս. Աստուծոյն աշունք և Սաղմս կարգ պէր ես, ես ալ քեզի վրայ բան մը պիտի հարցանեմ, և եթէ կարող ես պատասխանել, բարեօ կ'ըսեմ (կը գովեմ քեզ) ։ Եւ այն մարդը որ միշտ աշխարհին մէջ Աստուծոյ առջեւ (մեղայ Աստուծոյ) ելլելով տեսած է ամեն պատիւ, ներս ու արքայութիւնը, տեսած է Հայոց Ազգը՝ կամ միշտ խաչադաշտները, կամ Տոճկութիւնը, և Գնդուութիւնը, և կարող է վրայել, որ անոնք աւելի ընդունելի են Աստուծոյ քան թէ Հրեութիւնը, և ո՞ր գրքին մէջ գրուած է, պատասխանել նայիմ, որ ես ալ քեզի հետ միարեւմտէս կ'ըմէ քո բաժնէրդ իրաւ ըլլային, որ քրիստոնէութեամբ կարող է մարդ արքայութիւն երկմայ, բոլոր աշխարհս քրիստոնէայ կը դառնար ։ Կի՛ն նայիր ուրիշներուն որ դարձան և հարստացան, Աստուծոյ հաւատ արտոյն, իրենց մահուան օրը ամենամեծ թընդառաւութեամբ փաղցեալներուն մէջ շունչ պէս ստատեցան (1) ։ Ինչպէս շատ պատահած է քաղաքիս մէջ ամենք շատ տարիներ հիւանդութեան մէջ կենալով՝ կանգել տուին վարդապետները (Կաթոս) պաշինները, և դարձան մեծ աղաշխարհութեամբ և իսկայն մեռան, բայց ի՛նչ օգուտ, որ ի գլուխ երբ իրենց քաջած ազգաշխարհները, վասն զի ընթացին Հրեաներուն գերեզմանին մէջ թաղելու ։ Իսկ ամենք ողջութեան ժամանակին մէջ իրենց բով եղած հաւատները ծախեցին, և պարտաւորեցան աղիւնն անդիլին ողորմութիւն մեռալու և վերադառնալ իրենց ծաղայք բով փախելու ։ Քաջայայտ եմ որ քո դատարար նշին յիշմաններէն պիտի ազատիս, և միանգամայն ողորմած հոգի պտուղ, այն արդար և սուրբ սիրտ մարդը, ինքն սակեմեկսած ժամանակը, այն քան ստիպեց ինձ քեզ համար, որ աղիւն նայիմ և դարձեալ Հրեանեմ, մինչեւ որ ուսմանըդ լրացնես, և հինգ հազար հաղայրներով համբուրեց զիս քեզ համար որ լաւ նայիմ Վրդ՝ կ'ողջեմ, սիրելի որդեակս, լուր իմ խրատներս, թէ՛ ոչ և արժանի

(1) Հրեից ամենապարտախել լացի օրն է, որ առաւօտէն միջին երեկոյ ծով կը պահեն Ս. Երուսաղէմի դերութեան և աւերման տխուր յիշատակին համար ։

(2) Կուղէ հասկցել իւր գուռի երկար ժամանակ Ռեւաններու դպրոցի մէջ մնալ և քրիստոնէից զաւակայ հետ քրիստոնէական դատաւութիւնը ։

(3) Կուղէ հասկցել իւր գուռի Հրեութեան ի քրիստոնէութեան դառնալը ։

(4) Հրեայր կը հաւատան որ իրենց այս երեք տեսարան օրերուն մէջ (որ Տարեմուտի, որ Աշտախարհութեան և որ Եղեզնիատեմի) բոլոր տարւածն մէջ գործուած մեղքերը աղօթելով և ծանոթանալութեամբ կը բռնուին ։

(1) Այս տղերը կատարեալ մոլեւանդութիւն է, վասն զի Հրեայց այնպէս կ'ընդունեն, որ արտաքին հրեութեան մեռնողները միշտ թընդառաւութեամբ կ'աւանդեն իրենց հոգին ։

չեմ' սեպեր քեզ խրատել . որովհետեւ առաջուց բաւական տեղեակ էիր քրիստոնէութեան , և մանաւանդ բաւական ժամանակ է Հայոց դպրոցին մէջ պարտելով , և ամեն տեսակ դրբերը կարգաւորլ այս ժամ բնաւ տարբերութիւն չունին հոյ մարդէ մը : Կը ծանուցանեմ քեզ թէ՛ պապդ քովդ դրացի է , Ս . Երուսաղէմի մէջ թաղուած , և որքան վիշտ պատճառեցիր իրեն , որ ամեն օր այն արգարն քեզին համար դատ կը վարէ Աստուծոյ առջեւ բազմաքելով , և անշուշտ մեծ վշտակութեան մէջ է , որովհետեւ դու կուսպաշտութեան հաւատքը կը պաշտես : Քեզ կը հարցնեմ թէ՛ նոյն սուրբ հոգիին քանի չարչարանք , կ'ուտաս ամեն օր , փոխանակ անարգերեզմանին քով երթալու ուխտ և երկիրպագութիւն ընելու , որ մեղի համար բարեխօս ըլլայ առ Աստուած , և կամ փոխանակ Սինագոգայի մէջ քիչ մը իւղ վառելու իւր հոգիին համար , մեծ տըրտմութիւն կը պատճառես , և սեւ վարագոյրը իւր երեսը ծածկելով կը ծածկես : Քեզ համար պահէ այն խօսքդ , որ կրես թէ՛ յարութիւն ՚ի մեռելոց կայ հանդերձեալ աշխարհին մէջ , եթէ կը հաւատաս որ մեռելոց յարութիւն կայ հայտն ՚ի նշարեւ կալացիր այդպիսի անօրէնութիւն գործել նոյն ծէրունիկն դեմ , որ միշտ տանջանք և վիշտ կը կրէ քեզին համար գերեզմանին մէջ (1) : Վերջապէս գիտցած ըլլաս , որ արարիչ և ստեղծիչ Աստուծան գեղեցիկ պարտեղ մը ստեղծեց և նոյն պարտեղին մէջ եղած ծաղիկները տեսակ տեսակ տնկեց , բայց հիմա քեզ կը հարցնես , մի՞թէ կարող էիր նոյն պարտեղին մէջ , մէկ տեսակ ծաղիկներ տնկել , և ՚ի՛նչու պէտք է զանազան կերպ ըլլան : Այսպէս ի մայրի , որ Աստուած աշխարհս ստեղծեց , և աշխարհս մէջ ստեղծեց տեսակ տեսակ մարդիկ , տեսակ տեսակ ողգեր , տեսակ տեսակ կրօնքներ , տեսակ տեսակ ճառարութիւններ , որ ընդ ամենը 72 աղբեր են : Բայց կրեսմ' քեզ , սիրելի զաւակ , իմ գաղափարս համեմատ բոլոր ողգերու աղէկ են , և ընդունելի Աստուծոյ առջեւ . որովհետեւ Աստուծոյ տրորած են , բայց Ձեր Ս . Աւետարանի մէջ անպամ' գրուած է , որ հաւատարմութիւնը վատ բան է , և այս պէս պիտի շարունակուի մինչեւ կատարած աշխարհիս (2) : Դու գիտես , անծիդ տէր ես . և մանաւանդ երբեքոյ չես , որ փոխնա թէ՛ հրէութեամբ չես կարող արքայութիւն երթալ : Աստուած միտքդ լուսաւորէ . . . (3) Ձգէ՛ հայու-

- (1) Հրէայք կը հաւատան թէ՛ կրօնափոխ կամ անպիտան որդւոյ հայրերը և պապերը պիտի տաւապին զինի մահուան :
- (2) Նամակագրի խօսքը մութ է այս տեղ Աւետարանի նկատմամբ , որովհետեւ Աւետարանի հիւստեքն այս է , որ մարդիկ Քրիստոսի հաւատարմով միայն կարող են ճշմարիտ Աստուածապաշտութեան ճանապարհի մէջ մտնել :
- (3) Նամակագիրը զաւակի սիրտը շարժելու հա-

թիւնդ , որովհետեւ Հայերը քեզ արքայութիւն չը պիտի կրնան տանիլ . այլ քո ըրած բարեգործութիւնըդ :

Մայիսի Միտակ :
 Գոնի 22 . 1869 :
 ՊՈՒՔԻԵՆ
 Նամակդ շնորհ իմ անուամբ' խոյն կապրելի , թիւ 23 .

ՊԵՏԱՍԵՆԸ

Պատուարժան հայր իմ , Սալամոն Մեհալէ :
 ՊՈՒՔԻԵՆ

Ձեզ կամենալով երբեք մոռանալ Ձեր հայրական սէրը և յորդն ու պատիւը՝ նամակ գրած էի Ձեզ և ընդ նմին լուսնակար արտօնէրս զկրած : Ուրախ եմ , որ նամակս անկորուստ Ձեզ հասած է . բայց շատ կը ցաւիմ որ փոխանակ միթիարական պատուական տոմարու Ձեզմէն վշտակութեան և գանգատանայ ահագին ողբագիւր մը ստացայ : Իմ որդիական զգացմունքս և պաշտած կրօնքս կը պատուէրեն ինձ ներողամիտ ըլլալ և անպատասխանի չը թողուլ զՁեզ , վասն որոյ և կը պատասխանեմ :

Իմ առաջին նամակիս մէջ ես բնաւ հրէութիւնը պիտարակած չէի , այլ միայն յայտնած էի թէ իմ ընդունած քրիստոնէական կրօնքի ուսումը խիստ գեղեցիկ օխտարանքներ ունի մարդուս համար և երանկաւէտ պատուէրներ : Դուք աղատ էիք իմ խօսքերս ընդունել կամ չընդունել և ոչ երբեք քրիստոնէութիւնը պիտարակել , ինչպէս ըրած էք Ձեր նամակին մէջ : Իմայեք , Պատուարժան հայր , ինչքան որ Դուք զանազան ընտանեկան արտաշարժ բաներ գրելով և հրէական տօները յիշելով կը փափաքիք , որ ես վերադառնալ հրէական կրօնքը ընդունիմ , հազարապատիկ աւելի ես կը բաղձամ , որ Դուք քրիստոնէական կրօնքը ընդունիք , որովհետեւ քանի որ կը մոռնեմ , որ Դուք քրիստոնէական կրօնքի միթիարութիւններէն զուրկ պիտի կրնաք Ձեր կեանքը , սիրտս կտոր կտոր կ'ըլլայ և արեան արտառունքներ կը հոսին աչքերէս : Սակայն իմ ունեցածը լի որդիական սրտի բաղձանք է և

մար երկար բարակ ընտանեկան բաներ կը գրէ , իբր թէ՛ բարձր ընտանիքը հիւանդ դարձեր են անոր քրիստոնէայ դառնալուն համար , նմանապէս կը յայտնէ որ շատ ծախուց տակ ինկեր է իւր զաւակը փնտռելու համար ՚ի Պոլս , բայց յետոյ իմացեք է , որ Երուսաղէմ կը գտնուի և Հայոց վանքը կը բնակի , Վերջապէս կը համոզէ Պոլս դառնալ և կը խոստանայ Տէրութեան դպրոցի մէջ դնել իւր բարեկամ տեսչի շնորհիւ , և այլ սոյն օրինակ բաներ , զորո աւելորդ համոզեցիքը հրատարակել :

այ երբեք ստիպումն, որովհետեւ քրիստոնէութեան մի նշանաբանն ալ այս է՝ շրջաւառնալ այլոց խղճի վրայ, այլ միայն աննախանձաբար յայտնել ամենուն ինչ որ բարի է և շահաւետ, և ընդունելութիւնը ի կամս իւրաքանչիւրոց թողուլ: Դուք առանց զիս համոզելու կրնէք: « Զգէ հայութիւնդ (քրիստոնէութիւնդ) »: Ես Ձեզ սոյն օրինակ ստիպում չեմ ընել, չեմ բեր՝ ձգեցէք հրէութիւնը, այլ միայն կրնեմ՝ համեմատեցէք երկուսը եւ ընտրեցէք: Դուք կրնէք. « Հայերը չլսիլիս կնանք եղ արքայութիւն տանիլ, այլ քո ըրած բարեգործութիւնդ »: Իրաւ է, որ բարեգործութիւն պէտք է մարդուն արքայութեան արժանանալու համար, բայց գիտե՞ք արդեօք, Պատուարժան հայր, որ ինչպէս հաւատարմաւանց գործոց մեռեալ է, նոյն պէս և գործք մեռեալ են առանց ճշմարիտ հաւատոց: Դուք քաջ գիտէք, որ մեր նախնիքը՝ Աբրահամ, Իսահակ և Յակոբ՝ Մեծիայի վրայ դնեցան հաստատուն հաւատով արքայաբանս Աստուծոյ առջեւ: Արդ՝ կարելի բան է այժմ նոյն խոստացել Մեծիայի գաղտնեանը չըհաւատալ և պնդել թէ լոկ բարեգործութեամբ կարող է մարդ արքայութիւն ժառանգել: Եւ մանաւանդ քրիստոնէականներ են մեր բարեգործութիւնները այն փրկարար շնորհալոյսով, որով Փրկիչն Յիսուս բացած է մեր առջեւ արքայութեան դուռը:

Դուք կրնէք թէ՛ պատշաճաւ կը վարէ Աստուծոյ առջեւ քո կրօնախիտութեան համար և կը տառապի: Եթէ իմ պապիս դատը և տառապանքը ինձ համար է, այդ մասին բոլորովին միամիտ կ'այցէք, որ Աստուած անորմէն պահանջ մը չունի, իսկ եթէ իւր հրէութեան համար է, որով հաւատացած չէ Աստուծոյ Միածին Որդւոյն, ատոր պատճառն ինքն է և ոչ ես:

Ամենեւին չըհաւանեցի Ձեր այն խօսքին, որ քրիստոնէութիւնը կռապաշտութիւն կ'անուանէք: Կը զարմանամ թէ՛ ինչպէս առանց ճանաչելու քրիստոնէական կրօնը՝ այդպիսի թեթեւամիտ վճիռ կ'արձակէք: Կրօնքի վրայ ասուգապէս խօսելու համար՝ հարկաւոր է կիրքը և նախադաշարումը մի կողմը դնել: Դժբաղդաբար Դուք սպառնալէք ըրած, ուստի և քանի մը տեղ Ձեր գրութեան մէջ աստուիկ մեղանշած էք ոչ միայն քրիստոնէութեան դէմ, այլ նոյն իսկ հրէութեան դէմ: Օրինակի համար, կ'ըսէք թէ. « Ոչ որ Աստուծոյ առջեւ ելած և արքայութեանէն դարձած չէ, որ վկայէ թէ Քրիստոնէայք աւելի արժանաւորութիւն ունին Աստուծոյ առջեւ քան թէ Հրէայք: Դուք, որ զիս վերստին հրէութեան կը հրաւիրէք, միթէ տեղիւնութիւն ունիք, որ Հրէայք աւելի արժանաւորութիւն ունին Աստուծոյ առջեւ արքայութեան մէջ քան թէ Քրիստոնէայք: — Ոչ երբեք: Մեզ Քրիստոնէիցս համար արքայութեանէն դարձած վկայ կարեւոր չէ, քանի որ քրիստոնէութեան Հիմնադիրը ինքը իւր կեանքով և Աւետարանով ապահոված է իրեն հաւատացեալը տաղաւթի, իսկ Հրէայք ե-

թէ վկայ կը փնտռեն, այդ մասին շատ խեղճ են, և ես շատ կը ցաւիմ որ իմ արեւակիցներս այդ պիտի խոստովանութեամբ կ'ապրին:

Երկար չըխօսիմ, Պատուարժան հայր, ես ապա հով եմ, որ ամեն կերպով կարող եմ քրիստոնէութիւնը պաշտպանել Ձեր կարծիքներուն դէմ, բայց ես Ձեզ հետ վիճելու կամք չունիմ: Եթէ այս քան խօսեցայ, պատճառն դարձեալ Ձեր գրութիւնն է. ապա թէ ոչ քրիստոնէութիւնը իմ փաստաբանութեանցս կարօտ չէ: Քրիստոնէութեան 1869 տարուան պատմութիւնը և ընդհանուր աշխարհի մէջ տարածումն յայտնապէս կը ցուցնէ, որ աշխարհիս միակ ճշմարիտ և փրկարար կրօնը քրիստոնէութիւնն է: Երբմէ մարդկութիւնը անթիւ բարիքներ քաղած է և շարունակ կը քաղէ, այն է՝ լուսաւորութիւն, գերեաց ազատութիւն, իրաւանց և պարտոց հաստատութիւն, յաւաքադիմութիւն գիտութեան և արուեստի մէջ, մարդկային պատուոյ և արժանաւորութեան վերականգնումն, և այլն և այլն:

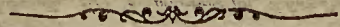
Իմ համարումս այս է, զոր համառօտիւ նշանակեցի իրեւ պատմութեան Ձեր նամակին: Այս համոզմանս վրայ հաստատուն մնալու ինձ համար ճշմարիտ կեանք է եւ կեանքը կատարեալ անմահութիւն: Ուրեմն կ'աղաչեմ զՁեզ, հայր, որ չըվդու վէք սիրտս իմ սիրած և պաշտած կրօնքիս դէման վայել խօսքեր գրելով: Եթէ Ձեր կամքը քրիստոնէութեան ուղեոյն ծանօթանալն է, խաղաղ սրտով առաջարկեցէք ամեն հարցմունք և ես պատրաստ եմ ըստ չափու կարողութեանս լուծելու. իսկ եթէ այդպիսի փափաք չունիք, այլ կամք միայն պախաբակել, այն ժամանակ չընեղանաք, եթէ ես այլ ըստիպում հրէութեան բոլոր նախապաշարմունքները և անուտիապաշտութիւնները մի առ մի նկարագրելու:

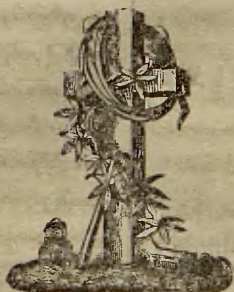
Ընդունեցէք որդիական անկեղծ յարգանքս, Պատուարժան հայր, և մատուցէք խոնարհական ողջնոյն մօրս և եղբօրս և յայտնեցէք որ ամենին չը տրտմին իմ մասին, որովհետեւ իմ վիճակս իրիտ մխիթարական է ինձ համար:

Խաղաղութեամբ ձեր խնայողութեամբ

Յուլի 25. 1869.

ՅԵՐՈՒՍԱԼԵՄ





ՍՐՏԱՆԱՐԺ ԲԱՆՔ

Յ. Տ. ԶԱՐԱՐԵԱՅ ՀԱՆԳՈՒՅԵԱԼ ՊԱՏՐԻԱՐԺԻ

Ո. ԱՐՈՐՈՅՍ

Լա եր իմ սենեակ և եպիսկոպոսական պատիւ լռիկ ,
Քան զպատրիարքական պատիւ և սենեակ մեծակառօյց և ջերմիկ .
Սիրելի էի բազմաց յիմ փոքրիկ առանձին խցիկ ,
Եւ այժմ՝ ատելի բազմաց 'ի փառաւոր պատրիարքական գահիկ .
Քաղցր էր քուն աչացս յայն խրճիթ փոքրիկ ,
Բայց դառնացաւ արդէն յանկողին մեծ և փափկիկ .
Համեղածաշակ էր իմ կերակուր աղքատիկ ,
Սեծահաց է այժմիկ , բայց դառնագին է խորտիկ .
Երանի այն կենաց , յոր զիս մտածէի ,
Եկնածուութեամբ ընդ եղբարցս կենցաղավարէի .
Բայց վայ է ինձ այսօր որ ընդ նոսա իբր բռնաւոր վարիմ ,
Եւ յանդուգն բարկութեամբ դատաւոր և քննիչ բազմիմ .
Վայ ինձ շուտով կորուսի զիս ,
Ողբամ և ոչ գտանեմ զիս :

1845 ԼՂ Փրիլէ .

Գրուած է երջանկայիշատակ Պատրիարքի մահուանէն վեց ամիս
յառաջ կամ եւս աւելի կամ պակաս .



Մարտի. Նազենիկ, այս խեղճերը գեռ աշխարհիս համը չըգիտեն, անոր համար աշխատանքն ալ զբօսանք կը համարեն, մինչդեռ մեր զբօսանքն է ժամերով պտըտիլ, գոնէ շաբաթը մի անգամ պարահանդէսներու մէջ գլուխը, նորելուկ զգեստներէ երբեք չը զրկուիլ, ամեն ուրախութիւններ վայելել, և այն և այն :

Նազենիկ. — Իրաւ կըսեմ, զբօսանքէ զրկուելը մահ է ինձ համար : Սնկու թենէս այսպէս վարժած եմ, հագուել, զարդարուել և յարգուիլ :

Սարգսիս. — Չըսես սր քաղաքներու աղջիկներէն և կիներէն շատերը մէկ մէկ շատուածուհի ըլլալու վրայ են, ու իրենց ծնողներն ու ամուսիններն իրենց կամբին ծառայ և ստրուկ եղած են : Բայց մի գիտէ թէ շատ անգամ նոյն իսկ ծնողները և ամուսինները չեն պատճառ այս բանին : Ինչ և իցէ, ես այս տեսակ պատմութիւններ լսելու սիրտ չունիմ : Ի՞նչք ինձ, զամբիւղներս պիտի առնէք, թէ ոչ :

Մարտի. — Ըհա քեզ նոր բան : Սարգսիսի սրտացաւն ալ իր զամբիւղներն ու ձեռագործներն են : Ըս ալ կ'ուզէ քանի մը վարայ վատարկիլ, ո՞վ գիտէ, կամ հայրն անօթի է կամ մայրն :

Սարգսիս. — Ներեցէք, օրիորդներ, իմ հայրն ու մայրն անօթի չեն, բայց աշխատանքով փարայ վատարկիլն ալ ամօթ բան չէ : Փոխանակ ձեզ պէս հօր ստակով հագուելու, աւելի ուրախութիւն է ինձ համար իմ ձեռաց աշխատանքով իմ պիտոյքս հոգալու : Յուսով եմ մինչեւ անգամ ինձ համար օժիտ պատրաստելու :

Մարտի. — Երանի թէ ձեռքս ստակ ունենայի, Համազասպուհի, առանց խօսելու կուտայի, ինչ որ պահանջեր ինձմէն այս պարզասիրտ գիւղական

աղջիկը իր զամբիւղներուն և ձեռագործներուն համար :

Համազասպուհի. — Իրաւ կ'ըսեմ, ես ալ ձեռքս ստակ չունիմ, ապա թէ ոչ զամբիւղները գնելէն աւելի իր սիրտըն ու աշխատասիրութիւնը վարձաւ տրութեան են արժանի :

Նազենիկ. — Ի՞նչ շատ զմայլեցաք այս գիւղականին վրայ, ինչ կայ այդքան դար մանալու : Սիթէ զամբիւղներ չէք տեսած : Եւրոպայէն հաղար անգամ աւելի գեղեցիկները կը բերեն ծախելու : Քանի հատ կ'ուզէք, կարող եմ ձեզ ցուցնել, որ ծնողքս առած են ինձ համար :

Մարտի. — Մենք զամբիւղներու վրայ չենք զարմանար, Նազենիկ, և գիտենք որ Եւրոպայէն աւելի գեղեցիկները կը բերեն, բայց մեր սիրտը գրաւողը աւելի այս գիւղական աղջկան աշխատանքն ու պարզասրտութիւնն է : Մենք կ'ուրախանանք անոր վրայ, որ մեր աչքով կը տեսնենք, որ Եւրոպացու ըրածն Միացին ալ կարող է ընել, եթէ աշխատի : Կը տեսնենք որ աշխատանքն ամեն տեղ իր արդիւնքն ունի. ամեն բան Եւրոպայէն սպասել, ամեն բան Եւրոպայէն դնել, այս ալ խիստ թեթեւամտութիւն է և մանաւանդ մեծ յանդիմանութիւն Միացիացու ծուլութեան : Սարգիկ և կանայք ամեն երկիրներու մէջ նոյն են, միայն աշխատանքն է որ Եւրոպացին Միացիէն կ'որոշէ, Միացի ուսմունքն ու կրթութիւնն է որով մէկը կը գովուի և միւսը կը պարտաւորուի : Ընտանք, ուսմունք, և ահա ամենքը հաւասար են :

Մարտի. — Աստուած սիրէք, քարոզմի կարդաք, ամեն մարդ իր գործը աղէկ գիտէ. որչափ կ'ուզէք աշխատեցէք, ձեր ձեռքը բռնող չը կայ, բայց ուրիշներու ազատութեան դէմ ալ մի խօսիք :

Համադատուհի. — Իբր թէ պարապորդ ու թիւնը՝ աղատու թիւն է, իբր թէ աշխատանքի վրայ խօսիլը՝ աղատու թեան դէմ խօսիլ է։ Ինչ թիւր հասկացողութիւն և ինչ կորստաբեր ճանապարհ։ Աղատը նա է, որ ուրիշի աշխատանքով չապրիր։ Աղատը նա է, որ մօգաներու և նորերու կներու գերի դարձած չէ։ Աղատը նա է, որ հաստատուն կամք ունի բարին ու օգտակարը գործելու և չարէն ու վնասակարէն հեռանալու։ Այսպէս կը հասկընանք մենք աղատութիւնը։

Դարբի. — Ինչ հարկ է երկար խօսիլ, Համադատուհի, քանի որ ըսածներդ միայն դու պիտի լսես։ Մի թէ կը կարծես թէ Նազենիկն ու Նուարդը չեն գիտեր, որ աշխատանքը պարապորդութենէ աղէկ է։ Մի թէ կը կարծես որ պիտի համոզուին ըսածներէդ։ Այս չեմ կարծեր, վասն զի համոզուելու համար կամք հարկաւոր է. քանի որ կամք չը կայ, հետեւապէս համոզուիլն ալ շատ դժուարին է։ Ուրեմն կ'աղաչեմ որ թողուս այդ խնդիրը։

Նազենիկ. — Ինչո՞ւ թողու, թող խօսի։
Նուարդ. — Այո՞ թող խօսի, գուցէ պիտի համոզուինք։

Համադատուհի. — Ի՞նչքէ համոզուել ցէք, կուզէք մի համոզուիլ։ Ես իմ կողմէն հաստատ համոզուած եմ, որ թէ հարուստ և թէ աղքատ ամենքն ալ պարտաւոր են աշխատիլ։ Ես համոզուած եմ որ կանանց ու աղջկանց մարդասիրութիւնը և պարզակեցութիւնը ընտանեկան կենաց զարդն է։ Ես համոզուած եմ, որ տանտիկնու թիւնը, ասղնեգործութիւնը, բարեպաշտ վարք ու բարքը իգական սեռի վայելուչ պատկն է։ Ես համոզուած եմ, վերջապէս, որ օրինաւոր կրթութիւն մը, համեստ ու ամօթխած վարմունք մը և աշխատասէր ունակու-

թիւն մը՝ աղջկանց ամենէն մեծ օժիտն է, որով կարող են արժանաւոր մայրեր և տանտիկիներ ըլլալ։ Այս է իմ համոզումը, այս է իմ կարգացածը։

Սարգսիս. — Կերեւի թէ, զամբիւղներս չը պիտի առնէք դուք, հոգ չէ, առնողներ շատ։ Նստուած անպակաս ընէ Հայոց բարեսիրտ տիկնայքն ու պարոնայքը։ Ուրեմն մնաք բաւրեալ։

Ենիք, — Ինչո՞ւ բարեալ։

ԲԱՐՈՅԵԿԸ

ԱՌԱՔԻՆԻ ՈՒ ՔԱՂԱՔԱԿԻՐՔ ՊԱՏԱՆԻ

(Հարունակութիւն, տես թիւ 6)։

ԿԵ.

Բայց զգայլ կեցիր. քաղաքակրթութիւնը քաղցր խօսքերու և շնորհակալութեանց շատութեանը վրայ կայացած չէ, որոնք մեր զգացմունքը չեն յայտնեց. այլ կը կեղծեն։ Ստեփանը միշտ սպրկիկն, հագուած սգուած կը տեսնես. բերնէն մարդավարական խօսքեր ու ցուրտ շնորհակալութեան կերպեր ջրիպ կը վաղեն. ամեն վարկեան շնորհակալ կ'ըլլայ. ամեն վարկեան ներում կը խնդրէ. կարծես թէ առանց քեզի չիրնար հանգիստ ըլլալ. թեթեւ մէկ տկարութիւն մը ունեւնաս՝ կարծես թէ քունն աչքէն կը կտրի. ամեն ըրածիդ վրայ կը զարմանայ, կը զմայլի. անանկ որ թէ որ դեղձը Եռնուարի մէջ կը հասնի՝ ըսես. Համարձակիր դէմ դնելու։ Ստեփանէն իրեն նմաններն համ կ'առնուն. բայց խելք ունեցողներն ամենքն ալ կը խորշն։

Քաղաքակրթութիւնն Եւրոպայի բան ըսել չէ, եթէ ոչ մարդավարութիւն.

ներողամտութեան, ու բարեսրտութեան զգացմունքն յայտնել ուրիշներուն. թէ որ սրտիդ մէջ այսպիսի զգացմունքներ ունիս՝ առաց ներողութեան կը յայտնես, և բարի ու ազնուասիրտ կը համարուիս. բայց թէ որ չունիս ու կ'ուզես ձեւայնել կեղծաւոր ես ու խաբեբայ:

Սարդասեր, ներդասիս բարեսիրտ եղիր. ասոնք են ծաղիկը մարդավարութեան: Սարդասեր՝ ուրիշն յաջողութեանը վրայ ուրախացիր և թշուառութեան վրայ տրամէ. որչափ ձեռքէդ կուգայ, նայէ ուրիշն չարիք չհասցընես ու տհաճութեան պատճառ չըլլաս. այլ ջանա մանաւանդ ընկերութեան ուրախութիւնները շատցունել: Ներդասիս՝ թեթեւ նախատանաց ներէ, ուրիշն գործքերը 'ի բարին մեկնէ. պաւկասութեանց արդահատէ, յիշելով որ մարդկանց մէջ կատարեալը քիչ պաւկասութիւն ունեցողն է, մի պահանջեր որ ուրիշները քեզի պէս հագուին, ուտեն, մտածեն ու խօսին. այսպիսի անմեղ բաներու մէջ ուրիշներուն ազատութիւնը մի բռնադատեր. Բարեսիրտ՝ մարդկանց միշտ աղեկութիւնները տես. աւելի անոնց առաքինութեանցը հաւատք ընծայէ քան անտերուն, որով սիրէ յարգէ ու կարեկից եղիր, պատրաստ ըլլալով ամենայն բարիք ընելու:

Կ.Օ.

Համառօտ նկարագիր աստիճանի ու խաղախախիւն մարդու մը:

Ղեղեցիկ մտածութիւն մըն է գերեզմանատունները հասարակաց ճամբաներու վրայ շինելը. մարդս ճամբէն անցնելու ժամանակ վայրկեան մը այն փակարանին առջեւ կանկ կ'առնու և ուրիշ ճամբորդութեան և նպատակի

մը վրայ կը մտածէ և. ինչպէս որ երեկոյեան մթնոյն յառաջելը տեսնելով ընթացքը կ'արագէ, այսպէս ևս նաև մահը յիշելով՝ կը փութայ, քանի որ ժամանակ ունի, բարի գործելու:

Նոցեալ ամսուն մէջ որ մը գեղի մը գերեզմանատան առջեւէն կ'անցնէի, որուն վրայ կ'ամալք մը նկարուած էր՝ սոյն սովորական տողերով:

Ես ալ էի քեզի պէս,

Դուն ալ կըլլաս ինձի պէս.

Մտածէ զայս, Տէր ընդ քեզ:

Ախայ այս տողերուն վրայ մտածել ու ինքնիրենս, Մահ ունայնութեան մարդկային գործոց, ըսելով, հառաչեցի. հոս է ամենուն վախճանը. մուրացկանին ու թագաւորին, հոս մարդկութեան ամենայն փառասիրութիւնքը կը փշրին. հոս ամենայնինչ կը թողուի՝ բաց 'ի գործոց: Այսչափ սակաւատե է կեանքերնիս. և ինչ շահ չարութեամբ ապրելնէս, հոս պիտի ժողովնիք ամենքնիս. ինչ շահ ուրեմն թշնամութենէ, սխտութենէ, մեր եղբայրքը չարչարելէն: Ասոնք մտածելով ծունկի վրայ եկայ ու Ի խորոյ մը ըսի այն խեղճ հոգւոց համար, օրհնելով միանգամայն իմ կրօնքս՝ որ և ոչ մահուամբ կը քակէ այն բարեգործելու և սիրոյ կապերը՝ որ բարեսրտութեամբ զմեզ մեր եղբայրքը հետ կը լծորդէ. և ահա խաղի մը վրայ աչքս դարձրնելով՝ այսպէս կարգացի:

ԱՂՕԹԵՑԻՔ

ԽԵՂՃ ՍԵՐՈՎԱԲԵՒՆ ՀԱՄԱՐ

ԵՐ ԱՍՏՈՒԱԾԱԳԱՆԸՏ

ՊԱՐԳԵՇՏ ԱՌԱՔԻՆԻ ԱՆԱՍՏԱԴԻՏ

Ինձի այսպէս մը երեւեցաւ որ այս բառերս ճշմարիտ առաքինի ու քաղաքակիրթ անձի մը նկարագիրն էին. ուստի քեզին մեծը գտնելով՝ ինչ մարդ ըլլալն հարցուցի:

(Շարունակելի):

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆՔ

Ալեմանիոյ հիւսիսային Ռաշնակցութեան Սեծ. Հիւսպատոս Պ. Պետերման հայերէնագէտ և հայասէր Ռօքտեօրը լրացնելով իւր պաշտօնական ժամանակակէտը, ուղեորեցաւ Իլ-եր լին իւրնախօսին համալսարանական տեղւոյթեան պաշտօնը վարելու : Պ. Պետերման խիստ քաղցր յիշատակ թողուց Արուստղէմի մէջ իւր ազնիւ ու մարդասէր բնաւորութեամբ և մանաւանդ իւր գրական և բանասիրական յարատեւ աշխատութեամբ : Պ. Պետերման անմոռանալի է յաւէտ Ս. Աթոռոյս բոլոր միաբանական Ուխտի համար , վասն զի իւր յօժարակամ աշխուրդութեամբ ոչ միայն պատուեց մեր դպրոցական հանգէսները , այլ և եկեղեցական նշանաւոր տօները , որոց գահութեամբ ներկայ գտնուեցաւ : Պ. Պետերման հիւսպատոսական պաշտօնին հետ՝ զբաղեցաւ Պաղեստինի մէջ լեզուագիտական և հնագիտական խուզարկութեամբ , որուն արգասիքները հարկաւ տպագրութեամբ լոյս պիտի տեսնեն և եւրոպական գիտնոց մտադրութիւնը գրաւեն : Սոտ ժամանակներս կ'ըստատուի նոր հիւսպատոսի գալստեանը :

Աղէքսանդրիոյ անգղիական Հիւսպատոսը կը հեռագրէ քաղաքիս անգղիական Հիւսպատոսին թէ՛ Ղեր . Սահակ եպիսկոպոսը և Տիմոթէոս վարդապետը՝ Ագիոյտոսէն զրկուած պատգամաւորաց ձեռքով արդէն Հապեջստանի Պելէսայ գաւառի արգելական վայրէն ելնելով՝ ուղեորած են Սուսավայի վրայէն Արուստղէմ դառնալու : Քաջայայտ ենք որ այս ուրախական լուրը ինչպէս Ս. Աթոռոյս միաբանից , նմանապէս և բոլոր աղգայնոց

սրտերէն պիտի փարատէ այն տրտմութեան և վհատութեան քողը , որ պատած էր Հապեջստանի ուղեւորաց երկարատեւ անյայտութեան պատճառաւ :

— Հնդկաստանէն Ի ցաւ սրտի կը հաղորդուի մեզ .— Աբգարեանց Սեծ. Գրիգոր Աղայի դուստրն՝ Տիկին Աննան , համետառիայլ ամուսին Պ. Սալխասայ Սալխասեան՝ Սայիտ ամսոյ վերջը երիտասարդական հասակի մէջ կրնաքեց իւր մահկանացուն խոր տրտմութեան մէջ թողնելով իւր ամուսինը , որ դիքը եւ առհասարակ Աբգարեանց և Սալխասեանց մեծահամբաւ Գերդաստանները : Հանգուցեալ Տիկինը նշանաւոր էր իւր կենդանութեան ժամանակ քրիստոնէական ողորմածութեամբ , ամուսնական ու մայրական պարտականութիւնները և առաքինի ու բարեպաշտ վարուք :

— Տէրութեան հրամանաւ Բեթհէղէմի պրի դրան Ճախատի վրայ կախուեցան մեր երկու եւ Յունաց մէկ պատկերները . իսկ մեր միւս մը նացած պատկերները պիտի կախուին միջնավարագուրի նորոգութենէն յետոյ , զոր ինչպէս կ'ըլլենք , կ'առավարութիւնն ինքն պիտի նորոգէ , ապա մէջ խռովութեան տեղի չընթողլի գեղեցիկ դիտաւորութեամբ :

Պարզապարեան Ղազար աղա :
Պարզապարեան Պարզասար աղա :
Սուարանանց Ջանիկ աղա :
Սելաձեան Յովհաննէս աղա : (մասն Արշակունեան
վարժարանին Վրբանուսյոցոյ :
Սուրբանեան մահտեօի Գէորգ աղա :
Մարգարեան մահտեօի Կաղուս աղա :
Վարպետան Յակոբ աղա :

ԻԶՄԻԱԾԻՆ

Տ. Տ. ԳԻՐԻԳ՝ ՎԵՀԱՐԱՆ. Կոթաղեկո (2 օրի) :
ԳԵՐ. Ընդհան Եպիսկոպոս :
ԳԵՐ. Վարդա եպիսկոպոս :
ԱՐԺ. Թագեոս վարդապետ Զինանան :
" Մարգիս վարդապետ տէր Գառապեան :
" Գրիգոր վարդապետ Մաշեղեանց :

ԹԻՔԻՐՏԱՂ

ԳԵՐ. Թագեոս Սրբազան Արքեպիսկոպոս Առաջ-
նորդ :
Տ. Արքատախն քահանայ Փետեան :
Տ. Վրժանէս քահանայ :
ԳԵՐԳԵԱՆ մահտեօի Տօնիկ աղա :
Փիլիպոսեան մահտեօի Յակոբ աղա :

ԹԻՓԼԻԶ

ԳԵՐ. Մակար Սրբազան Արքեպիսկոպոս Առաջնորդ
Վրժանեան Լ Վեթեմի :
ԱՐԺ. Սուքիաս վարդապետ Վարդանց :
ՏԵՐ Խաչակ աւագ քահանայ Սահառունի :
ՏԵՐ Սոփէս աւագ քահանայ Սարգիսեանց :
ՏԵՐ Ս կրտիչ աւագ քահանայ տէր Գրիգորեանց :
ՏԵՐ Յովսէփ աւագ քահանայ Օրբէկեանց :
ՏԵՐ Վարդա աւագ քահանայ Դաւթեանց :
ՏԵՐ Յովհաննէս աւագ քահանայ Արարատեանց :
ՏԵՐ Նրսիսեան աւագ քահանայ :
ՏԵՐ Գրիգոր քահանայ տէր Բարսեղեանց :
ՏԵՐ Թագեոս քահանայ Խօջանիսեանց :
ՎԵՆԱՆԿ Կրտչ խորաղեանց — Գերսիսեան վար-
ժարան :
Արմանեանց Խաչատուր աղա :
Զահարեանց Կարապետ աղա :
Էնֆիաձեանց Զամբարձու աղա :
Էնֆիաձեանց Վեախի աղա, Գրամաձառ :
Լադրեանց Կարապետ աղա :
Շահինեանց Կաթանուն աղա :
Պետրոս Խնձեանց, Խմբ. Մեղրէի Հայաստանի :
Ռաֆիկեանց Պ. Մարկիանոս Բժշկապետ :
Ռաֆիկեանց Վեքսանդր աղա :
Սերովեանց Յակոբ աղա :
Վարդանեանց Մահտեօի Գրիգոր աղա :
Քաշաբեանց Պ. Կարապետ Բժիշկ :

ԼԱՒՈԴԻԿԻ

ԱՐԺ. Զարգիս վարդապետ :

ԽԱՐԲԵՐԴ

ԱՐԺ. Վեարոս վարդապետ Առաջնորդական փոխ :
Սահակեան Կարապետ աղա :
Նուէր Սմբատեան ընկերութեան Ի Մահտեօի Աս-
տուածատուր աղայէ Մահտեօի Փետրանեան :

ԿԱԿԱԺԱ

Տ. Յովհաննէս Ա. Խաչակիր Բահանայ Խաչիկեան :
Տ. Գրիգոր Բահանայ մահտեօի Մարտիրոսեան :
Տ. Եպիփան Բահանայ Հ. Գրիգորեան :
Պ. Յովհաննէս Ավետալեան :
Պ. Թովմաս ՍԵՂԲՈՒՄԻԱՆ (2 օրի) :
Պ. Կարապետ Մ. Գաւթեան :

Պ. ԳԵՐԳՐ Յովսէփեան, դպրոցն Զ. (2 օրի) :
Պ. Մարգար Գրիգորեան :
Պ. Մանուկ (Թ. Մանուկեան :
Պ. Խաչիկ Յ. Ավետալեան :
Պ. Յարութի Ն Գ. Ավետալեան :
Պ. Խաչիկ (Թ. Աւետալեան :
Պ. Թագեոս ՏԵՐ Սահմանեան, հայկաբան դասաւորու-
ի Կալիփմա Մ. Ճեմարանի :
Պ. Կարապետ Գ. Մարտեան :
Պ. Կարապետ Մ. Յարութեան :
Պ. Մկրտիչ Տ. Յովհաննէս Գալուտեան :
Կալիփմա Մարգարեան Ճեմարանի Հայաց :

ԿԱՐԷ

ԳԵՐ. Յարութեան Արք եպիսկոպոս :
Տ. Բաւարաւ քահանայ Ի Երիշք :
Տ. Լիւթիլ քահանայ Տ. Աղէքսանդրեան :
Աղաքեկեան Վարդա աղա :
Բարեհամբառ ուսումնարանն Արժնեան :
Գարագաշեան Յովհան աղա :
Եհաւեան մահտեօի Փիլիպոս աղա :
Էնֆիեձեան Աւետիս աղա :
Էնֆիեձեան Կարգիս Էֆէնտի :
Ճեմարտախոսեան մահտեօի Ս կրտիչ աղա :
Կարապետեան մահտեօի Յարութեան աղա :
Հաղարապետեան մահտեօի Արքաձա՞ աղա :
Մահտեօի Կարապետեան Յարութեան աղա :
Մարգարեան Կարապետ աղա (Երաւարդ) :
Մաշեղեան Կարապետ Էֆէնտի :
Յակոբեան Գէորգ աղա :
Յարութեան Կրտիչ աղա :
Յարութեան Յօաննէս աղա :
Յօաննէսեան Բիւստեան աղա :
Յօաննէսեան Լուսինեան աղա :
Նշան աղա Երզնկացի (վարժապետ) :
Զամբարձեան Յովսէփ աղա :
Պարզեան Ս կրտիչ աղա :
Վեարոս աղա Խորապետոցի :
Սարգիսեան Գառնիկ աղա զրաւար :
Սրբայեան Սարգիս աղա Վանեցի :
ՏԵՐ Յովհաննէսեան Նշան Էֆէնտի :
Տ. Մեղրիսեան մահտեօի Յօաննէս աղա :
Փանոսեան Խաչատուր աղա :
Փանոսեան Կարապետ աղա :

ԿԵՍԱՐԻԱ

ԳԵՐ. Սահման վարդապետ Ս. Դանիէլ փանուց :
ԳԵՐ. Եղիա Տ. վարդապետ Առաջնորդ Էրաւարդ :
Թանգարանն Կրտիչ :
Թանգարանն Կրտիչ :
Թաղատու դպրոցի Արշակունեաց Ընկերութեան,
նուէր Աղաքեան Յակոբ աղայէ :

ԿԵՅՎԵ

ՏԵՐ Պարթիւ քահանայ Թադոսեան :
Աղամեան Վարդապետ աղա :
Գրիգոր աղա Վարդանեան վարդապետեանց :
Երամեան Կարապետ աղա :
Երամեան Կարապետ աղա :
Երամեան Գրիգոր աղա :
Յովսէփեան Սարգիս աղա :
Ուղեւեան մահտեօի Ղազար աղա :
Յորակ աղա Կրտիչ (վարժապետ) :
Գրիգորեան մահտեօի Յակոբ աղա :

ԿԵՐԵՍ

ԱՐԺ. Ղազար վարդապետ :
Արժանապատիւ Պաղոս վարդապետ :
Դպրոցն Կիլիկիոյ :

ՅԱՆԿ

ՅՈՒՂԻՍ

Խնդիր առաջնորդական	145—152
Խորհրդածութիւն . —Նախնի եւ այժմեան Հայր Հարստահարութեան դէմ . —Նախնի Աշեցի քաջուհի	153—156
Կենսագրութիւն Պաքալայ	156—158
Մըցումն . —Հրէայ Հայր և բրիտանեայ սրդի	159—162
Սրտաշարժ բանք Տ. Տ. Օպարեայ Հանգուցեալ Պատրիարքի Ս. ԼԹոսյս	163
Բանախօսութիւն քանի մի օրիորդաց մէջ	164—166
ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ . —Լաթինի ու Քաղաքակիրթ պատանի . (շարունակելի)	166—167
ԺԱՄԱՆԱԿԱՆԻՄԱԿԱՆՔ	168

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆՔ

- Ա. Սիօնը ամէն ամիս կը հրատարակուի 24 երեսէ բաղկացեալ ուխտալ
թղթով .
- Բ. Տարեկան գինն է երկու արծաթ Մէծիոյցէ հանդերձ Դանտպարհի ծախ-
քովը , կանխիկ վճարելի :
- Գ. Զատ տետրակ առնել օւրջողը , պէտք է ամեն մէկ տետրին չորս դա-
հեկան վճարէ :